

Despre controversele metodologice din știința economică* (II)

Costea MUNTEANU

Academia de Studii Economice, București

Abstract

The purpose of this paper is threefold: (1) to examine briefly the history and development of the major methodological controversies in economic science (empiricism vs. apriorism; monism vs. dualism; and individualism vs. holism); (2) to survey strengths and weaknesses of each of the methodological approaches involved in these controversies and, on this basis, to identify the controversy which is best positioned as a candidate for being neutralized; and (3) to investigate the attempts already undertaken in literature in order to neutralize the candidate controversy.

Keywords: *methodological controversy, individualism, holism, personalism, neutralization of controversy.*

JEL classification: B41, B49, B50.

4. Dimensiunea metodologică a controversei individualism vs. holism

Discuția purtată în secțiunile anterioare ne-a arătat că, pe palierul ontologic, controversa individualism vs. holism constă în modul diferit și ireconciliabil în care cele două curente de gândire descriu realitatea socială. Aceeași discuție ne-a arătat și faptul că, pe palierul epistemolo-

gic, disputa se poartă în legătură cu modul diferit și ireconciliabil în care cele două abordări se raportează la reductibilitatea vs. ireductibilitatea teoriilor, conceptelor și legilor teoretice ce operează la nivelul societal față de cele ce operează la nivel individual.

Și, întrucât lucrarea se ocupă de problema îngustării teritoriului ocupat de controversele metodologice din știința economică prin încercarea de neutralizare a controversei individualism vs. holism (colectivism), iar pe palierul ontologic și epistemologic – anterior analizate – se

---

* Prima parte a studiului a fost publicată în *Oeconomica* nr.4, 2007.

dovedește faptul că nu există încă dovezi concludente cum că o astfel de neutralizare ar avea șanse de reușită, ne propunem acum să cercetăm situația de pe cel de-al treilea palier al controversii, respectiv palierul metodologic.

Ca punct de pornire, să ne reamintim că, pe palierul metodologiei economice, disputa individualism-holism se poartă în legătură cu metodele diferite pe care cele două abordări le acceptă ca fiind potrivite pentru studierea realității economice. Mai precis, ea se poartă în legătură cu modul diferit în care părțile în conflict concept acceptabilitatea teoriilor și a explicațiilor teoretice (privind fenomenele economice) ce pot fi construite (formulate) cu ajutorul acestor teorii: astfel, pentru metodologiștii economiști individualiști, o explicație teoretică a fenomenelor economice este satisfăcătoare numai dacă este formulată exclusiv în termeni referitori la fapte despre actorii economici individuali, în timp ce pentru metodologiștii economiști holști, explicarea realității economice pornește de la colectivitățile sociale ca actori supra-individuali ce există anterior indivizilor (construindu-se teorii în care sunt admise legi care se aplică acestor entități mai largi, acțiunile individuale fiind considerate ca derivând din acestea).

Pe scurt, dacă, în ordine ontologică, cele două abordări conflictuale diferă între ele prin modul în care descriu realitatea economică, iar, în ordine epistemologică, diferă prin tipul de cunoaștere pe care o angajează în studierea acestei realități, în ordine metodologică însă ele diferă prin modul în care explică această realitate. Să analizăm mai în profunzime această din urmă problemă.

4.1. Individualismul în metodologia economică

În sfera metodologiei economice, individualismul nu reprezintă un curent de gândire omogen. El este revendicat, problematizat și profesat de două școli de gândire radical opuse: economia neoclasică modernă și economia austriacă (Școala austriacă). Este important de subliniat faptul că delimitarea între cele două școli, cu care operăm aici, nu are în vedere deosebirile doctrinare dintre ele ci cele de natură metodologică: economiștii neoclasici sunt adepții empirismului (de aceea, individualismul metodologic profesat de ei este unul empirist), iar economiștii austrieci sunt promotorii apriorismului (praxeologic) în metodologia economică (fapt pentru care individualismul lor este unul apriorist). Distincția nu o facem în beneficiul unor considerente taxonomice, ci pentru că ea are – așa după cum vom vedea puțin mai târziu – consecințe decisive în ceea ce privește disputa individualismului metodologic cu holismul metodologic din economie. De aceea, până a putea fi în măsură să abordăm astfel de probleme, este necesar să facem mai întâi o descriere și o analiză cât mai amănunțită, după puterile noastre, ale celor două tipuri de individualism.

(1) *Individualismul metodologic (neoclastic) empirist* își desfășoară argumentația, după părerea noastră, pe două teme principale, respectiv pe cea asociată teoriei alegerii raționale circumscrisă postulatului lui *homo economicus* și pe cea asociată programului fundamentării microeconomice a macroeconomiei. Ambele direcții de argumentare transmit același mesaj final – acela că toate fenomenele economice (structura și schimbarea lor) sunt în principiu explicabile în modalități care

fac apel numai la indivizi: la proprietățile lor, la scopurile lor, la cerințele și acțiunea lor –, dar îl transmit prin discursuri analitice diferite.

(a) Pe filiera *teoriei alegerii raționale*, edificiul conceptual construit de neoclasici se bazează pe un mod particular de a vedea: (i) fixarea scopurilor acțiunii (motivația umană); (ii) alegerea mijloacelor pentru realizarea acestor scopuri (raționalitatea); și (iii) entitățile ce iau decizii și acționează (actorii sociali) [Aligică, 2002, p.102-110; Miroiu, 2006, p.39-46].

(i) Cu privire la *motivația umană*, poziția economiștilor neoclasici poate fi rezumată prin a spune că știința economică nu se ocupă de studierea, formarea sau justificarea scopurilor. Elaborările privind motivația sunt reduse la minim, fiind inoculate în conceptele de preferință și utilitate, ambele permițând analizei economice să se deruleze fără referire la geneza preferințelor și la natura utilității:

- preferința, în calitatea ei de construct conceptual ce încorporează toți factorii ce o determină, este luată în analiză ca fiind dată, fără a se lua în discuție originea ei;
- asemănător stau lucrurile și în ceea ce privește conceptul de utilitate. În condițiile în care oamenii acționează în urmărirea unor scopuri deliberate, legate de obținerea (pentru unii economiști, maximizarea) de utilitate, analiza economică neoclasică se concentrează pe acțiunile și rezultatele acțiunilor ce caută să realizeze (maximizeze) utilitatea și lasă la o parte natura și originea utilității, ca sursă a acțiunii [Aligică, 2002, p.103].

Înțelegerea preferinței și utilității drept caracteristici *date* ale comportamentului individual denotă *caracterul formalist* al

analizei neoclasică. Astfel, asumând că toate preferințele (gusturile) sunt date, fie în forma funcțiilor de utilitate, fie sub cea a curbelor de indiferență, neoclasicii le includ în sistemul lor analitic ca o clasă anume din baza de “date”, statut pe care ei îl conferă de altfel și resurselor sau cunoștințelor tehnice, lăsând astfel în afara analizei întreaga problemă a modului în care indivizii își elaborează planurile în virtutea cărora ei aleg să dea curs unei acțiuni sau alteia. Problema este că preferințele și gusturile pot să se schimbe, cel mai adesea, se și schimbă într-o manieră impredictibilă, astfel că, separate de actele mentale care le formează și modifică zilnic, aceste preferințe și gusturi sunt transformate în variabile independente ale unui sistem de analiză în care nu își are loc problematizarea planurilor pe care indivizii și le elaborează sau cea a revizuirii acestor planuri. În felul acesta, acțiunea spontană a actorilor individuali este transformată într-un simplu răspuns la stimuli.

Important însă pentru subiectul nostru este faptul că neoclasicii investighează acțiunea și rezultatele acțiunii ce decurg din asumarea preferințelor sau căutarea utilității și că neglijarea actelor mentale de care depind natura și originea acestora nu pare a avea – în opinia lor – efecte distorsionante asupra studierii lor.

(ii) Cât privește *problema raționalității*, teoria neoclasică, dincolo de diferențele de interpretare ce pot apărea de la un autor la altul cu privire la ceea ce este “raționalitatea”, propune în general un model comun al “omului rațional”: *homo economicus*. În accepțiunea neoclasică, a vorbi despre raționalitatea acțiunii unui actor economic înseamnă a compara între ele mijloacele disponibile pentru atingerea unui scop dat. Însă scopul ca atare nu este

luat în considerare pentru a determina dacă este sau nu vorba despre o acțiune rațională: el este asumat, este în afara cercetării, și ceea ce contează pentru aprecierea raționalității sunt mijloacele angajate pentru a-l atinge. Conceptul de raționalitate, mai exact de alegere rațională, solicită în versiunea neoclasică, ca în alegerile lor, actorii economici să respecte anumite principii (pentru Rawls [1971, p.411-413], de exemplu, principiul mijloacelor efective, cel al caracterului cuprinzător și principiul probabilității mai mari). Literatura ne indică că, dintre aceste principii, primul – cel al mijloacelor efective – este de multe ori tratat ca fiind cel mai natural criteriu al alegerii raționale [Miroiu, 2006, p.40], iar homo economicus este modelul individului care se comportă în temeiul acestui principiu. Astfel, în versiunea neoclasică, omul economic este înzestrat cu anumite preferințe și face tot ce îi stă în putință ca, dată fiind o anumită situație de alegere, să-și realizeze cel mai bine propriul interes. În felul acesta, se poate aprecia că *homo economicus* reprezintă expresia sintetică a ideii generale de comportament al actorului individual rațional, ea având drept supoziții fundamentale definiții următoarele elemente [Miroiu, 2006, p.41]:

- în primul rând, atributul de *raționalitate perfectă*. Actorul individual este înzestrat cu raționalitate: date fiind scopurile sale, el este capabil să-și formuleze preferințele între alternativele care îi stau la dispoziție, e capabil să le compare, să le ierarhizeze și să selecteze cea mai bună alternativă;
- în al doilea rând, faptul că subiectul economic individual acționează *urmărindu-și propriul interes*. El nu este interesat de ceilalți actori cu care eventual interacționează, și aceasta sub un

dublu aspect: mai întâi, nu își propune ca acțiunea lui să ducă la realizarea ca atare a interesului propriu al acestora, apoi el nici nu ar avea vreun interes ca să le fie mai rău celorlalți;

- în al treilea rând, actorul economic individual dispune de *informația perfectă*, în sensul că are la dispoziție toată informația de care are nevoie: cunoaște toate alternativele relevante, toate informațiile despre alternative (precum și despre consecințele acestora), cunoaște care sunt regulile prin care grupul căruia îi aparține alege și, de asemenea, cunoaște că ceilalți actori sunt și ei raționali și că își urmăresc propriul interes, precum și faptul că dețin aceleași informații ca și el.

(iii) În fine, în ceea ce privește problema *entităților ce iau decizii și acționează*, analiza neoclasică pe filiera teoriei alegerii raționale susține că, întrucât preferințele și utilitățile (motivația umană) au o determinare individuală, iar raționalitatea este circumscrisă modelului omului economic, analiza alegerii și acțiunii economice pornește de la individ și se întoarce la individ. Astfel, locul cauzalității și centrul puterii explicative este la nivel microeconomic. Drept urmare, pe filiera alegerii raționale, individualismul metodologic este un principiu ce “afirmă că explicațiile privind fenomenele sociale, politice sau economice pot fi considerate ca adecvate numai dacă sunt formulate în termeni de convingeri, atitudini și decizii ale indivizilor” [Blaug, 1992, p.44].

(b) Pe filiera *programului fundamentării microeconomice a macroeconomiei* – așa cum a fost dezvoltat el încă în urmă cu peste 60 de ani –, edificiul conceptual construit de neoclasici vizează explicarea tuturor proprietăților macroeconomice ale

economiei – în principiu, cel puțin – prin referire la comportamentul actorilor economici raționali, așa cum sunt ei postulați de teoria microeconomică [Weintraub, 1979; Janssen, 1993; Hoover, 2001].

Evident, macroeconomia operează cu agregate care sunt compuse din comportamentele actorilor economici individuali. Spre exemplu, nivelul consumului care este luat în considerare în calculele venitului național este chiar însumarea cumpărăturilor efectuate de cetățenii unei națiuni. În felul acesta, este tentantă interpretarea agenților individuali ca “moleculă” umane, iar relațiile postulate în teoria macroeconomică sau măsurate în macroeconometrie drept analoage ale legilor gazului ideal sau ale altor relații din (macro)fizică [Hoover, 2001, p.129]. Există, însă o diferență esențială și evidentă, totodată, între cele două domenii de cercetare științifică: moleculele nu fac alegeri, oamenii da. Spre deosebire de gaze, care sunt compuse din molecule inerte, agregatele economice sunt constituite din agenți. Și tocmai recunoașterea dimensiunii de agenți a actorilor microeconomici în legătură cu agregatele macroeconomice reprezintă însăși platforma conceptuală pe care se sprijină cel mai elaborat și mai pretențios program de cercetare pus până acum în mișcare de economiștii neoclasici pentru a argumenta fundamentele microeconomice ale macroeconomiei – am numit astfel modelul agentului reprezentativ.

Lucas [1987] și colegii săi economiști neoclasici sunt promotorii modelelor agentului reprezentativ, care sunt o clasă de modele în care metodele matematice folosite în studierea alegerii optimale microeconomice sunt aplicate unei economii populate de un singur agent economic (un fel de Robinson Crusoe) care operează cu

venitul național drept constrângere bugetară și ale cărei opțiuni sunt considerate a reprezenta alegerile agregate ale economiei¹. Aspirația declarată a economiștilor neoclasici “microfundaționiști” este aceea că modelele tip Robinson Crusoe reușesc să aducă dovada reductibilității macroeconomiei la microeconomie, așa cum și-a propus ca obiectiv principal programul microfundamentelor macroeconomice.

Pentru a înțelege mai bine punctul de vedere susținut de individualismul neoclasice empirist – atât pe filonul alegerilor raționale, cât și pe cel al microfundamentelor – este, credem, important să observăm că sunt câteva aspecte sub care el nu neagă existența agregatelor, colectivităților sau a întregurilor. Astfel, nimeni din tabăra neoclasice nu neagă faptul că calcularea PIB poate fi făcută și raportată, sau chiar faptul că PIB – ca agregat macroeconomic – poate avea unele relații locale stabile cu șomajul sau rata medie a dobânzii sau cu alte macroagregate economice. În mod similar, nimeni dintre individualiștii empiriști nu neagă existența unor organizații precum guvernele sau firmele (în sensul că discuția despre guverne sau firme exprimă și transmite sensuri). Ceea ce este în mod tipic negat, însă, este faptul că astfel de agregate sau

---

¹ Hoover comentează că astfel de modele de tipul “un-singur-agent” sunt de regulă singurele numite “modelele agentului reprezentativ”. Cu toate acestea, în principiu, nu există o diferență semnificativă între aceste modele și altele în care coexistă un număr redus de tipuri diferite de agenți (spre exemplu “modelele generațiilor suprapuse”, în care, să zicem, două *tipuri* de agenți – vârșnicul și tânărul – există în orice moment, dar în care există un *număr* infinit de agenți de-a lungul generațiilor viitoare, întrucât fiecare generație tânără îmbătrânește, moare și este înlocuită de o generație mai tânără).

organizații se numără printre unitățile fundamentale pe care realitatea economică este construită (astfel de unități fundamentale fiind doar agenții economici individuali).

De fapt, la o analiză și mai atentă, se poate observa că modul în care individualiștii empiriști neoclasici se raportează la problemă agregatelor macroeconomice pune serios în discuție coerența discursului lor analitic. Astfel, pe de o parte, ei sunt adepții – după cum am văzut – reduționismului metodologic: proprietățile entităților macroeconomice sunt integral reductibile la cele ale actorilor individuali care le compun, fapt pentru care toate fenomenele sociale, structura și schimbarea lor, sunt în principiu explicabile în modalități care fac apel numai la indivizi. Pe de altă parte, aceeași empiriști ai *mainstream*-ului neoclastic *acceptă faptul că agregatele macroeconomice pot avea unele relații cantitative (locale) stabile cu alte macroagregate*. Bunăoară, curba lui Philips reprezintă o relație fundamentală identificabilă de economiștii neoclasici în teoria (explicația) șomajului. Ea susține că ar exista o corelație inversă între rata șomajului și rata inflației: cu cât rata inflației este mai mare, cu atât rata șomajului este mai mică, și invers. Deci, afirmația fundamentală este aceea că *s-a descoperit o relație cantitativă, independentă de timp și loc, între două agregate*. Aceasta ne arată preocuparea economiștilor *mainstream* pentru studierea relațiilor dintre agregate, descoperirea de regularități și, ulterior, încercarea de a vedea în ce măsură anumite ipoteze privind comportamentul uman sunt compatibile cu rezultatele obținute. Problema care se ridică aici este următoarea: acceptarea relațiilor cantitative stabile între agregatele macroeconomice are în mod inerent drept

presupoziție implicită faptul că, există relații cauzale între aceste agregate (unul se determină și influențează cu altul), independente de cauzalitățile nivelului microeconomic al acțiunilor individuale și, pe cale de consecință, *ireductibile la caracteristicile acestor acțiuni ale indivizilor*. În felul acesta, în virtutea viziunii formaliste care le întemeiază demersul – prin care numai ce se vede și este măsurabil, cuantificabil, există și este relevant pentru analiza *mainstream* –, individualiștii empiriști neoclasici ajung să postuleze simultan atât reductibilitatea cât și ireductibilitatea macroeconomicului la microeconomic, lucru care evidențiază *caracterul contradictoriu* al discursului lor.

Fără de cele analizate mai sus, putem acum să punctăm următoarele idei-forță pe care le transmit economiștii neoclasici și anume:

- *ca individualiști*, ei consideră că o descriere adecvată a realității economice poate necesita referirea la entități colective și agregate macroeconomice, dar o *explicare* adecvată, de ultimă instanță, a acestei realități trebuie să fie formulată însă numai în termeni ce se referă exclusiv la acțiunile actorilor individuali;
- *ca reduționiști*, ei susțin că proprietățile entităților colective și agregatelor macroeconomice pot fi înțelese ca fiind reductibile la proprietățile indivizilor și ale acțiunilor lor;
- *ca empiriști*, ei studiază *aspectele contingente vizibile* ale acțiunilor actorilor individuali. Cunoașterea pe care empiristul o deține în legătură cu proprietățile acțiunii individuale este obținută prin experimente observaționale (pe calea simțurilor: auz, văz, pipăit etc), purtate asupra consecințelor acțiunii actorului individual. Empiristul studi-

ază caracteristicile acțiunii individuale prin studierea caracteristicilor consecințelor ei, ale modului ei de manifestare, singurele caracteristici care pot fi abordate empiric, adică observațional, deci pe calea simțurilor. Aceasta înseamnă că “zona de ontologie” acoperită de individualismul empirist este o zonă *ex-post*, în sensul că este o zonă a existenței de după producerea acțiunii individuale: individualismul empirist explică ce s-a întâmplat cu acțiunea umană după producerea ei (spre deosebire de individualismul apriorist praxeologic care – așa cum vom vedea mai departe – explică caracteristicile acțiunii individuale prin ceea ce se întâmplă în mintea omului înainte ca el să declanșeze acțiunea sa). Ocupându-se cu consecințele *ex-post* ale declanșării acțiunii individuale, individualismul empirist studiază caracteristicile contingente “vizibile” prin simțuri ale acțiunii umane; din contră, ocupându-se cu caracteristicile *ex-ante* ale declanșării acțiunii individuale, individualismul apriorist-praxeologist studiază caracteristici “invizibile” sensorial ale acțiunii umane (ele fiind abordabile – cum vom vedea imediat – prin experiment mental introspectiv).

- în fine, *ca formalisti*, metodologiștii neoclasici tratează caracteristicile comportamentale ale actorilor individuali (preferințele, gusturile, utilitățile etc) ca variabile independente ale unui sistem analitic ce le separă de actele metale care le formează și modifică continuu, transformând ceea ce în realitate este o acțiune spontană într-un răspuns la stimuli. Tot în virtutea viziunii lor formaliste, empiriștii neoclasici, preocupați de studierea relațiilor dintre agregatele macroeconomice și

de descoperirea de regularități cantitative între ele, asumă – mai mult sau mai puțin conștient – o *abordare metodologică contradictorie*, ce acceptă deopotrivă reductibilitatea și ireductibilitatea proprietăților entităților macroeconomice la proprietățile entităților microeconomice.

(2) În ceea ce privește cea de-a doua “clasă” de individualism metodologic, cea reprezentată de *economiștii austrieci aprioriști* (prexeologiști), trebuie arătat dintr-un bun început faptul că premisa explicit formulată de la care ei pornesc este aceea că, în sfera acțiunii umane, entitățile sociale au existență reală; în ceea ce îi privește, nimeni nu neagă² că națiunile, statele, municipalitățile, partidele politice, comunitățile religioase sunt factori reali ce determină cursul evenimentelor umane [Mises, 1996, p.42]. În înțelegerea praxeologiștilor austrieci, individualismul metodologic, departe de a contesta realitatea și semnificația unor astfel de întreguri colective, consideră drept unul din scopurile sale principale descrierea și analiza devenirii și a dispariției lor, a structurilor lor schimbătoare în timp și a modului în care ele operează. Pe cale de consecință, ei consideră că individualismul metodologic alege cea mai potrivită metodă pentru rezolvarea satisfăcătoare a unor astfel de lucruri, și anume axarea pe problemele individului, întrucât “calea de cunoaștere a întregurilor colective este aceea de a analiza acțiunile indivizilor ce le compun” [Mises, 1996]. Mai mult, deoarece colectivitatea ca întreg reprezintă un aspect particular al

² De fapt, economiștii austrieci sunt singurii metodologiști aprioriști din știința economică.

acțiunilor diferiților indivizi – și, în această calitate, un lucru real ce determină cursul evenimentelor –, pentru metodologiștii aprioriști austrieci este inutil să se argumenteze dacă colectivitatea (întregul) este suma părților componente sau mai mult decât atât, dacă ea este o ființare *sui generis* sau dacă este sau nu justificat să se vorbească de voința unei colectivități, de planurile, scopurile și acțiunile ei, atribuindu-se colectivității, astfel, un “suflet” distinct. Pentru praxiologiștii austrieci “astfel de discuții pedante nu-și au rostul”³ [Mises, 1996, p.43].

În orice caz, ceea ce rezultă, credem, cu claritate din rândurile de mai sus este faptul că, asemenea metodologiștilor individualiști neoclasicici, austriecii îmbrățișează o *viziune reduționistă fermă*. Este, însă, și singurul lucru care îi apropie într-un fel ca metodologiști, în rest cele două tipuri de individualism din metodologia economică deosebindu-se radical între ele.

(a) *Un prim aspect* al acestor deosebiri radicale se referă la faptul că, spre deosebire de formalismul neoclasicilor, austriecii praxeologiști sunt adepții *principiului subiectivismului* în analiza economică. Drept urmare, pentru ei, individualismul metodologic este metoda care urmărește să explice acțiunea umană *în termeni de acte mentale*, de planuri concepute (proiecte) înainte ca acțiunea să fi avut loc (să fi fost declanșată) [Lachmann, 1977, p.152-153], lucru care îi deosebește net de metodologiștii neoclasicici, care caută să explice acțiunea umană – după cum am

văzut deja – *în termeni de răspunsuri la stimuli*, deci de acte “senzoriale” care sunt constitutive unei acțiuni umane declanșate deja și aflate în derulare. Consecințele acestor deosebiri de abordare sunt cât se poate de serioase. Înțelegând individualismul metodologic ca metoda care explică acțiunea umană în termeni de planuri, constituite ca acte mentale, ce leagă un viitor imaginat de un prezent activ, praxeologiștii austrieci resping viziunea neoclasicilor de a privi caracteristicile comportamentului uman (preferințe, gusturi, utilități) drept factori “dați” și separați de actele mentale care îi formează și modifică zilnic. După cum resping și formalizarea acestor factori ca variabile independente în cadrele unui sistem închis, în care este posibilă atașarea unor valori numerice acestor variabile, ce devin astfel o clasă anume de “date” înscrise în sistem (precum resursele sau cunoștințele tehnice). Pentru austrieci, planurile individuale, actele mentale care configurează și modifică permanent preferințele și utilitățile subiecților economici individuali sunt în egală măsură orientate spre un viitor imaginat, cât și spre un prezent trăit efectiv, încât astfel de acte ale minții nu pot fi încadrate cu ușurință într-un aparat formal. Ca exemplificare ei aduc în discuție faptul că gusturile, preferințele se modifică de cele mai multe ori în modalități ce nu pot fi previzionate și, de câte ori se întâmplă acest lucru, celelalte elemente ale sistemului formalizat – spre exemplu, variabilele sale dependente – trebuie să se modifice corespunzător ele însele. Și, afirmă praxeologiștii austrieci, a putea vorbi într-un fel de faptul că “sistemul are o tendință inerentă spre echilibru” – așa cum fac neoclasicii – presupune asumarea supoziției că viteza cu care celelalte elemente din sistem se

³ Asupra acestei afirmații oarecum prozaice vom reveni mai târziu, ea având o importanță cu totul specială, pe care contextul de față nu o lasă să se întrevadă.

ajustează la modificările intervenite la nivelul preferințelor și gusturilor este întotdeauna așa de mare astfel încât, până au loc aceste ajustări, nu au timp să se producă alte modificări la nivelul preferințelor și gusturilor. Ceea ce este dificil de imaginat, apreciază austriecii, lucru ce scoate încă o dată în evidență scăderile analizei neoclasică.

Pentru metodologii austrieci [Lachmann, 1977, p.157] este extrem de important să se înțeleagă că formalismul neoclasic, asumând că toate preferințele sunt "date", fie sub forma funcțiilor de utilitate, fie sub cea a curbelor de indiferență, se eschivează de fapt de întreaga problematică a modului în care sunt elaborate planurile care configurează și modifică continuu aceste preferințe, temă ce este de o importanță crucială pentru analiza subiectivistă. După părerea prexeologilor, curbele de indiferență ce descriu preferințele subiecților individuali în analiza neoclasică nu sunt altceva decât liste comprehensive de planuri alternative ce urmează a fi puse în practică dacă și când circumstanțele sunt întrunite. Cu alte cuvinte, ceea ce se asumă cu adevărat în analiza neoclasică este faptul că indivizii nu-și fac niciodată planuri reale, efective, deoarece dintr-un bun început ei sunt în posesia unui număr atât de mare de planuri alternative, încât toate eventualitățile sunt acoperite. Numai că, arată metodologii austrieci, problema modului în care aceste liste de planuri alternative ajung vreodată să se realizeze este apoi abandonată, fiind socotită ca neaparținând domeniului de investigație economică. În acest fel, preferințele indivizilor, separate de actele mentale (planuri) care zilnic le configurează și modifică, sunt tratate ca variabile independente ale unui sistem ce nu lasă loc planificării acțiunilor umane și

revizuirii acestor planuri. Ceea ce echivalează, cum spuneam și ceva mai devreme în lucrarea noastră, cu transformarea acțiunii umane spontane (pro-active) într-o acțiune de răspuns la stimuli (re-activă).

Delimitându-se atât de tranșant de formalismul individualismului metodologic neoclasic, austriecii praxeologiști propun *deci o metodă bazată pe analiza fenomenelor observate realizată în termeni de planuri pre-existente*; este o metodă ce nu are însă nimic de-a face cu psihologia, ea ocupându-se cu studierea scopurilor (și nu a metodelor), a planurilor (și nu a proceselor psihice care le generează) și a actelor minții umane conștiente (și nu cu ceea ce se află în spatele lor). Iar modul în care metodologii austrieci utilizează principiul subiectivității în analizele lor implică apelul la două perspective:

- perspectivă prospectivă, în cadrul căreia se pune problema de a analiza care sunt implicațiile existenței unui număr de planuri ce sunt urmărite simultan a fi realizate. În această perspectivă, se începe cu studierea planurilor indivizilor, adică a acelor scheme mentale în care scopurile, mijloacele aferente atingerii lor și obstacolele în calea realizării lor sunt proiectate împreună, într-un întreg, pentru ca apoi, pe această bază, să se prefigureze care va fi starea realității economice ca urmare a acțiunilor individuale ce urmează a fi întreprinse în virtutea acestor planuri;
- perspectivă retrospectivă, în care se pune problema de a studia ce configurație de planuri pre-existente declanșării acțiunilor individuale a dus, ca rezultat, la o stare dată a realității economice. În acest caz, aplicarea consecventă a individualismului metodo-

logic de sorginte subiectivistă înseamnă pur și simplu faptul că cercetătorul nu va putea fi satisfăcut de nici un tip de explicație a fenomenelor care nu conduce în ultimă instanță la un plan uman. Ceea ce ne permite să punctăm aici mesajul-cheie al subiectivismului metodologiștilor austrieci: explicarea fenomenelor economice trebuie făcută în modalități care fac apel nu numai la acțiunile actorilor individuali, ci mai ales la planurile lor pre-existente (declanșării acțiunilor respective).

(b) *Cel de-al doilea aspect* care evidențiază deosebiri radicale ce separă între ele cele două variante de individualism metodologic are o strânsă legătură cu primul aspect, tocmai analizat. Astfel, centrându-se pe analiza fenomenelor economice în termenii planurilor individuale ale actorilor economici ce pre-există în mințile lor înainte ca aceștia să inițieze acțiunile lor, individualismul austriac este în mod necesar preocupat de studierea caracteristicilor “invizibile” ale acțiunii umane (precum, spre exemplu, alegerile formulate și scopurile urmărite). Mai în detaliu spus, el este preocupat de studierea caracteristicilor *invariante în timp și spațiu* (studiază natura) ale acțiunii umane și a mijloacelor de a acționa. Aceasta înseamnă că individualismul austriac praxeologic se ocupă atât de “materia vizibilă” a realității economice (acțiunile umane individuale), cât și de “materia invizibilă” a realității economice, respectiv alegerile și scopurile umane (“invizibilitatea” decurge din aceea că nu se poate “vedea”, observa senzorial, cum își formulează omul scopurile sau cum își decide alegerile). Iar, cunoașterea pe care o deținem în legătură cu alegerile și inten-

țiile oamenilor este obținută din alte surse decât simțurile umane. De aceea, ea nu este o cunoaștere empirică – în orice caz, nu este o cunoaștere empirică în același sens în care cunoașterea pe care o dobândim prin vedere, auz, miros și pipăit este empirică. Ea este, deci, o cunoaștere apriorică experienței pe care o câștigăm prin observarea empirică a oricărui comportament uman concret. Și, numai datorită faptului că noi cunoaștem existența alegerilor umane printr-un act de introspecție asupra caracteristicilor invizibile ale acțiunii umane (și fiind noi înșine în posesia experienței de a fi persoană în acțiune, de a ști prin propria experiență ce înseamnă să alegi), este posibil ca noi să interpretăm (corect) faptul observat (acțiunea produsă), ca rezultând în urma unei succesiuni de alegeri.

Pe de altă parte, prin contrast cu acest individualism metodologic apriorist al economiștilor austrieci, neoclasicii sunt – după cum am arătat ceva mai devreme – metodologiști empiriști: ei explică ce s-a întâmplat cu acțiunea umană *după* producerea ei, studiind caracteristicile contingente, “vizibile” senzorial, ale acțiunii umane.

Aceasta înseamnă că, prin prisma celor pe care le discutăm aici, cele două tradiții metodologice fac apel, fiecare în parte, la tipuri diferite de experiențe:

- *experiență interioară* (lăuntrică), caracteristică individualismului metodologic apriorist al economiștilor austrieci. Este tipul de experiență ce are ca instrument experimentul mental (introspectiv). Ea presupune să ne înțelegem pe noi înșine, pe calea rațiunii, ca subiecte cunoscătoare: experimentul nu vizează lumea exterioară – ca în cazul empiriștilor – ci pe noi înșine (noi suntem laboratorul experimental, și nu lumea exterioară). În

această experiență internă auto-reflexivă, instrumentele cunoașterii nu sunt simțurile noastre, ci categoriile mentale folosite în interacțiunea minții noastre cu lumea fizică exterioară prin intermediul propriului nostru corp fizic, deci prin acțiune. Altfel spus, sunt categorii mentale ale unei minți ce aparține unei persoane ce acționează, ce știe prin propria experiență, deci, ce înseamnă a acționa. Acest fel de experiență poate conduce numai la cunoaștere apodictică (ce exprimă raporturi și legături necesare – nu contingente – între aceste lucruri sau fenomene). Consecința în plan metodologic a unei astfel de experiență este aceea că prepozițiile economice nu sunt derivate din experiența observațională; ele sunt – ca și cele ale logicii și matematicii –, apriorice și, de aceea, nu trebuie să fie supuse verificării și falsificării în baza experienței contingente și faptelor;

- *experiență exterioară* (observațională), caracteristică individualismului metodologic empirist al economiștilor neoclasici. Este tipul de experiență ce are ca instrument experimentul observațional. Ea presupune sesizarea și investigarea, pe calea simțurilor, a obiectelor, fenomenelor și evenimentelor lumii exterioare nouă, ca observatori. O astfel de experiență poate conduce numai la cunoaștere contingentă (ca opusă celei necesare, apodictice), deoarece ea este întotdeauna de o astfel de natură încât, în principiu, ar fi putut fi altfel decât a fost în mod efectiv. Consecința în plan metodologic poate fi formulată, succint, astfel: nimeni nu poate cunoaște, înaintea efectuării unui experiment observațional, natura consecințelor unui anume eveniment real. Ca

atate, cunoașterea științifică trebuie să fie verificabilă sau falsificabilă prin experimente observaționale.

Înainte de a trece, în secțiunea următoare, la analizarea holismului metodologic, este necesar să precizăm că dezvoltarea mai amplă pe care am dat-o aici prezentării opoziției apriorism-empirism dintre individualismul metodologic austriac și respectiv, cel neoclasic o considerăm necesară deoarece, așa cum vom vedea puțin mai târziu, înțelegerea corectă a controverselor individualism metodologic vs. holism metodologic depinde într-o bună măsură de operarea cu atenție a deosebirilor ce există între cele două variante de individualism metodologic.

4.2. Holismul în metodologia economică

Individualismul reprezintă unul dintre principalii piloni pe care se sprijină viziunea metodologică a *mainstream*-ului sintezei neoclasice ce domină gândirea economică contemporană, majoritatea economiștilor de astăzi fiind adepții săi. Corespunzător, tabăra opusă, cea a holismului metodologic a numărat și numără considerabil mai puțin aderenți. Probabil că acest lucru explică de ce corpusul conceptual dezvoltat de viziunea holistă din știința economică este mult mai compact în ceea ce privește temele majore de problematizare pe care metodologii colecțiviști le-au angajat în disputa lor cu individualiștii. Teza principală pe care holiștii o opun individualiștilor se referă la faptul că, spre deosebire de aceștia din urmă – care susțin că analiza instituțiilor, normelor și a contextului social în ansamblu trebuie făcută pornind de la acțiunea individuală –, holiștii susțin că, structurile

sociale explică și sunt explicate întotdeauna numai de alte structuri sociale, întrucât, în ordine explicativă, există entități supra-individuale anterioare indivizilor. Pe filonul acestei teze principale, colectivștii încearcă să construiască teorii explicative în care sunt admise legi care se aplică acestor entități mai largi, acțiunile individuale fiind derivate din acestea. Este, deci, vorba despre ceea ce ei numesc legi *sui-generis*, ce se referă la caracteristicile comportamentale ale actorilor supra-individuali, caracteristici ireductibile la cele ale actorilor individuali.

Este maniera de problematizare și argumentare ce a caracterizat cu predilecție formele “timpurii” și deopotrivă radicale ale gândirii holiste în economie, reprezentate mai ales de școlile universaliste și marxiste. Problema ridicată de ele se concentra pe faptul că anumite lucruri din societate trebuie să fie în proprietatea de grup și folosite în beneficiul tuturor, și nu deținute în proprietate de persoanele individuale. În centrul acestei viziuni se află conceptul de bun comun (*commons* – lb. engleză), ca opus celui de proprietate privată. Unii dintre holiștii universalisști și marxisști au aplicat acest principiu numai pentru mijloacele de producție, în timp ce alții argumentau că toate mărfurile trebuie privite ca bunuri publice și puse în proprietatea publică. Pe de altă parte, printre diferiții reprezentanți ai holismului radical timpuriu din știința economică, unii considerau că statul trebuie să fie implicat ca administrator al proprietății colective, în timp ce alții erau de părere că acest lucru nu este necesar. Bunăoară, anarho-comuniștii, care se pronunțau pentru imediată abolire a autorității guvernamentale, doreau să pună toate bunurile sub proprietatea colectivă. Astfel, în 1876, la Conferința de la Florența a Federației Italiene

a Internaționalei, ocazie cu care au fost pentru prima oară formulate principiile anarho-comunismului, se proclamă că, “Federația Italiană consideră că proprietatea colectivă asupra rezultatelor muncii este un complement necesar al programului colectivist, ajutorarea tuturor în vederea satisfacerii nevoilor fiecăruia fiind unica regulă a producției și consumului care corespunde principiului solidarității”.

În afară de tema proprietății colective, holiștii radicali s-au concentrat și asupra argumentării caracterului de anterioritate, în ordine existențială, pe care entitățile sociale (supra-individuale) îl afirmă față de actorii individuali. Karl Marx este ilustrativ în acest sens. Astfel, într-una din lucrările sale de notorietate (“Bazele criticii economiei politice”), este formulată cu mare forță abordarea de tip colectivist. Polemizând cu David Ricardo – care consideră că ideea de competiție este premergătoare celei de capital –, Marx argumenta contrariul: capitalul este un subiect (supra-individual) de-sine-stătător, anterior competiției, adică acțiunilor individuale [Marx, 1974, p.138, apud Miroiu, 2006, p.60]. Ceea ce se întâmplă în realitate (aparitia societății capitaliste, apusul acesteia) este determinat, după Marx, de mișcarea capitalului ca atare, iar competiția, ceea ce fac efectiv actorii (în particular, cei individuali), este doar mediul în care hotărâtor este ce se întâmplă cu capitalurile însele. Credem că Hayek [1943, p. 46] a surprins fidel spiritul abordării holiste ce se regăsește în metodologia universalisștilor și marxisștilor: “Comte și mulți alții consideră că fenomenele sociale sunt întreguri date (...) susținând că fenomenele sociale concrete pot fi înțelese *numai* prin luarea în considerare, în totalitate, a oricui se găsește în

anumite hotare spațio-temporale, și că orice încercare de a selecta părți sau aspecte care ar fi sistematic conexe este sortită eșecului” (subl. ns.).

Și, dacă, evocându-l pe Comte, tot am lărgit puțin orizontul discuției noastre dincolo de “zona de jurisdicție” a metodologiei economice, să mai precizăm și faptul că una dintre cele mai cunoscute forme de explicație metodologică de tip colectivist-holist din științele sociale este cea funcțională [Miroiu, 2006, p.66]. În înțelegerea funcționaliștilor, a explica un fenomen înseamnă a-i indica funcția pe care o are în cadrul unui sistem mai larg din care acesta face parte, funcția unui fenomen fiind contribuția pe care acesta o are la sistemul mai larg. Ca exemplificare, se poate spune faptul că dansul ploii (la populația Hopi) menține coeziunea socială, sau că protestantismul s-a întărit la începuturile formării Europei moderne fiindcă a promovat dezvoltarea capitalismului [exemplele sunt date în Cohen, 1978, p.249-250, apud Miroiu, 2006, p.66]. În fiecare dintre aceste enunțuri se afirmă că ceva are o funcție: dansul ploii sau dezvoltarea protestantismului au consecințe favorabile pentru anumite alte fenomene – pentru păstrarea coeziunii sociale în comunitate sau, respectiv, pentru dezvoltarea capitalismului. Într-o explicație funcțională [Miroiu, 2006], ceva este explicat prin ceva ce se întâmplă ulterior: (x) are o funcție pentru că (x) produce anumite consecințe; altfel spus, consecințele pot fi folosite pentru explicarea cauzelor.

Reîntorcându-ne acum strict la domeniul metodologiei economice, se poate observa că, în general, în ceea ce îi privește pe economiștii holști de astăzi, aceștia au fost înclinați în disputa lor cu individualiștii, să se concentreze mai cu-

rând pe critica și demontarea argumentației acestora din urmă, decât să dezvolte și să aprofundeze propria argumentație. Credem că acest lucru este destul de vizibil atunci când ne îndreptăm atenția asupra principalei teme de problematizare conflictuală dezbătute de cele două abordări rivale, respectiv programul microfundamentelor macroeconomiei⁴. În acest sens părerea noastră este aceea că holiștii s-au străduit mult mai mult să demonstreze eșecul acestui program emblematic pentru argumentația de tip reduționist a individualiștilor, decât să aprofundeze propriile lor elaborate în sprijinul unei viziuni ne-reduționiste în metodologia economică (altfel spus, până în prezent ei sunt mai mult anti-reduționiști, decât ne-reduționiști. De aceea ei pot fi considerați drept antireduționiști radicali).

Atacul anti-reduționist radical al metodologiștilor holiști din știința economică de azi (printre care putem să-i enumerăm pe unii dintre cei mai cunoscuți, precum: Boland, 1979; Levy, 1985; Kirman, 1992 sau Janssen, 1993) îndreptat împotriva programului neoclasic al microfundamentelor macroeconomiei se axează, după părerea noastră, pe *argumentul agregării deficitare*.

În acest sens, să ne amintim mai întâi că programul folosește modelele agentului reprezentativ aplicate unei economii populate de un singur agent economic, care operează cu venitul național drept constrângere bugetară și ale cărui opțiuni și alegeri sunt considerate a reprezenta alegerile agregate ale economiei. A. P. Kirman a criticat sever modelul, dar, aparent cel puțin, nu atât pentru că aspiră să justifice individualismul metodologic, ci

⁴ Pe care l-am prezentat în cadrul secțiunii precedente privind individualismul metodologic.

pentru că eșuează să împlinească condițiile necesare pentru o agregare perfectă, astfel încât agentul reprezentativ din aceste modele nu reușește să reprezinte cu succes indivizii reali din economie [Hoover, 2001, p.111]. Eșecul modelelor “Robinson Crusoe” se explică, astfel, prin faptul că aceste modele asumă, sub o aparentă înșelătoare, o anumită trăsătură a macroeconomiei și anume neomogenitatea agregatelor economice. Argumentând și el pe această linie, Hoover [2001, p.130 și urm.] arată că oamenii care constituie agregatele economice nu sunt identici unii cu alții și nu rămân constanți în ceea ce privește preferințele și gusturile lor, precum și în ceea ce privește circumstanțele în care acționează de-a lungul timpului. Spre exemplu, aceeași valoare numerică pentru consumul dintr-o economie luată în ansamblul ei poate reprezenta însă tipare foarte diferite de consum individual, în funcție de distribuția veniturilor, de caracteristicile demografice ale consumatorilor, dar și de faptul că este vorba de anul 1991, 1941 sau 1721. Astfel încât orice fel de stabilitate în astfel de agregate – necesară pentru a se putea face corespondența (reducerea) la comportamentul indivizilor – se obține în mod clar prin calcularea mediei comportamentelor individuale, care diferă între ele în ceea ce privește detaliile de finețe. Pe de altă parte, o mai mare stabilitate în relațiile agregate poate fi fără îndoială realizată și prin luarea în considerare a distribuției veniturilor, schimbării gusturilor etc. (acest aspect reprezentând contrapartida empirică a programului de stabilire a fundamentelor microeconomice pentru macroeconomie). Totuși, în orice context practic, există încă limitarea la agregate; de exemplu, luarea în considerare a distribuției veniturilor între cincimile unei popu-

lații poate ajuta la explicarea consumului, dar, în acest caz, trebuie să nu fie trecut cu vederea faptul că, în cele din urmă, consumul unei cincimi a populației rămâne în continuare un agregat neomogen, care este ireductibil la proprietățile membrilor individuali ai populației respective.

Este interesant de remarcat faptul că antireducționismul radical nu este singura variantă modernă (contemporană) de holism metodologic. Alături de holiștii radicali se pot număra și holiștii antireducționiști moderați, cel mai notoriu și activ dintre ei părând a fi Kevin Hoover. Ceea ce îi deosebește pe moderați de radicali este faptul că ei nu contestă *de facto* legitimitatea și posibilitatea reducerii macroeconomicului la microeconomie, ci doar legitimitatea și posibilitatea unei reduceri complete; pentru moderați – așa cum vom vedea imediat –, întrucât caracterizarea completă a microeconomicului trebuie să includă, la nivelul agenților economici individuali, caracterizarea macroeconomicului, este posibilă o reducere a agregatelor macroeconomice la comportamentul microeconomic, numai că o astfel de reducere va fi în mod necesar incompletă, ceea ce înseamnă ireductibilitatea reziduală a macro la micro.

Argumentația antireducționistă a holiștilor moderați se sprijină pe două argumente specifice, și anume:

- în primul rând, este vorba despre *argumentul imperfecțiunii informațiilor*. Pe această direcție de analiză, holiștii susțin că, datorită imperfecțiunii informațiilor, actorii economici individuali trebuie să facă apel la entitățile colective (cum ar fi agregatele macroeconomice) ca parte a propriului proces de luare a deciziei. În evaluarea viitorului, bunăoară, indivizii trebuie să-și formeze așteptările privind prețu-

rile reale și cantitățile reale. Și, independent de caracterul incert al viitorului, “problema lui Cournot”⁵ implică faptul că nu este practic posibil să fie rezolvate problemele de planificare ale acestor actori în toate detaliile lor de finețe pe o baza produs-cu-produs, preț-cu-preț, perioadă-cu-perioadă. Practic, cel mai bun lucru ce se poate face este să se folosească, în acest scop, agregatele. Iar informațiile pe care aceste agregate se bazează sunt în mod fundamental de natură monetară (deci, în formă agregată). Fapt este deci, că actorii economici individuali trebuie să folosească estimările și așteptările privind nivelul general al prețurilor și ratele reale ale dobânzii pentru a putea formula orice evaluare a situației lor. Aceasta înseamnă că felul în care oamenii teoretizează și fac evaluări despre starea și evoluția economiei include (încorporează) în mod constitutiv fenomenele macroeconomice [Hoover, 2001, p.123]. Altfel spus, *un individualism metodologic “pur” (complet) nu este posibil* [vezi, în acest sens și Levy, 1985], întrucât caracterizarea completă a microeconomicului trebuie să includă, la nivelul agenților economici individuali, caracterizarea macroeconomicului. De aceea, concluzionează holiștii anti-reducționiști moderați, nu se poate vorbi în mod justificat despre o reducțibilitate completă a macroeconomicului la microeconomic;

---

⁵ Augustin Cournot, economist și matematician din secolul al XIX-lea, a arătat că există prea multe entități individuale într-o economie (firme și consumatori individuali) și prea multe mărfuri, astfel încât numărul lor să poată fi controlat prin modelare directă [Cournot, (1838) 1927, p.127].

- al doilea argument anti-reducționist al metodologiștilor holiști moderați din știința economică se bazează pe fenomenul *complexității informaționale*. Se apreciază, în acest sens, că dacă ar fi ca programul neoclassic al microfundamentelor să fie dus la limitele sale logice (ca temelie a individualismului metodologic reducționist neoclasic), ar însemna să trebuiască să fie analizat în detaliu comportamentul economic al fiecărui individ în parte și, pornind de aici, să fie construite agregatele economice [Hoover, 2001, p.130]. Există, totuși, o dificultate insurmontabilă în realizarea unui astfel de program, susțin holiștii moderați, invocând în acest sens aceeași “problemă a lui Cournot”: economia este prea complexă. Dificultatea nu decurge însă numai din faptul practic că în prezent sau în viitorul previzibil calculatoarele nu vor putea să fie suficient de puternice pentru a se putea administra o astfel de reducere a agregatelor la componentele lor. Mai fundamental decât acest plan al discuției, este vorba despre faptul că nu există – susțin moderații – condițiile necesare pentru a astfel de reducere: microeconomia neoclasică asumă în general – după cum am văzut, de altfel – că preferințele, gusturile, cunoașterea, resursele de bază și alte condiții de fundal sunt fie fixe (date), fie, cel puțin, evoluează într-o manieră determinabilă. Or, precizează holiștii, aceste supoziții sunt aproape în mod cert false [Hoover, 2001, p.131]. Departe de a avea preferințe complete, tranzitive și reflexive, oamenii fac alegeri și iau decizii în moduri capricioase, parțial informați și arbitrar. În egală măsură, ei fac alegeri în legătură cu o serie de

modificări relativ subtile ale condițiilor de fundal, de susținere. Aceste circumstanțe explică câștigurile de eficiență ale economiei de piață și sunt posibile tocmai datorită adaptabilității locale, lucru care generează comportamente care, cu excepția situației în care sunt privite din interior, apar ca fiind aleatoare și eratice. Este încă un motiv pentru a considera că economia este caracterizată prin complexitate informațională și poate fi interpretată că reprezentând un uriaș calculator menit să soluționeze probleme de producție și alocare (pentru a folosi formularea propusă de un individualist, Hayek, 1937, 1945).

În orice caz, una din consecințele complexității informaționale de care vorbesc metodologii holiști moderați este aceea că economia este în mod invariabil stohastică. Desigur, încorporarea unor informații tot mai rafinate în construcția relațiilor empirice între variabile va reduce reziduul zgomotului aleator neexplicat, dar numai până la un anumit punct (într-adevăr, o bună parte din stabilitatea agregatelor provine din anularea reciprocă a comportamentelor idiosincratice, pentru a evidenția astfel comportamentul tipic sau mediu). Aceasta nu înseamnă, însă, pur și simplu, că nu este posibilă o reducere a agregatelor macroeconomice la comportamentele actorilor economici individuali, ci înseamnă că există un motiv în plus pentru a se lua în considerare faptul că *o astfel de reducere va fi în mod necesar incompletă* și că există, probabil, un anumit nivel optim al reducerii care, însă, pe de altă parte, implică în măsură considerabilă agregări [Hoover, 2001, p.131].

4.3. Concluzii parțiale / de traseu

Câteva concluzii pot fi trase din cele analizate în legătură cu dimensiunea metodologică a controversei individualism-holism, și anume:

- prima concluzie: ca și în cazul disputei ontologice și a celei epistemologice, dispută pe palier metodologic dintre individualism și holism are în centrul ei problema reductibilității vs. ireductibilității proprietăților colectivităților sociale și ale agregatelor macroeconomice la proprietățile actorilor economici individuali. Argumentele metodologice ale individualismului reducționist promovat de economiștii neoclasici empiriști ce domină gândirea economică de astăzi își găsesc expresia cea mai elaborată în programul microfundamentelor macroeconomiei, în timp ce poziția opusă a metodologiilor holiști anti-reducționisti – radicali și moderați – are drept vârf de lance setul de argumente (agregarea deficitară; imperfecțiunea informațiilor; complexitatea informațională) prin care se contestă viabilitatea științifică a programului;
- a doua concluzie: setul de contraargumente ale holiștilor moderați privind imperfecțiunea informațiilor și complexitatea informațională poate fi creditat, în opinia noastră, ca fiind o demonstrație articulată și consistentă în sprijinul ideii holiste că un individualism metodologic empirist “pur”, complet și integral nu este posibil. Dus până la limitele sale logice, individualismul metodologic empirist al *mainstream*-ului neoclasice din știința economică contemporană capotează în fața insurmontabilei “probleme a lui Cournot”. Totuși, credem că este esen-

țial de observat faptul că eșecul individualismului în varianta sa empiristă nu înseamnă și eșecul individualismului metodologic în general, și aceasta deoarece ce-a de-a doua variantă de individualism metodologic, cel al economiștilor austrieci praxeologiști-aprioriști, rămâne imună la atacul holismului anti-reducționist. Aceasta, deoarece întregă baterie de contra-argumente a acestuia din urmă, în frunte cu teribila “problemă a lui Cournot”, reprezintă un antidot extrem de eficient doar împotriva învelișului empirist cu care este blindat individualismul metodologic neoclasic. Într-adevăr, ca metodă empirică, individualismul neoclasic își construiește analiza proprietăților actorilor individuali – față de care postulează reductibilitatea proprietăților actorilor supra-individuali – prin studierea caracteristicilor contingente, “vizibile” sensorial, ale acțiunii umane, adică exact acele caracteristici care ar trebui determinate pe o bază produs-cu-produs, preț-cu-preț, perioadă-cu-perioadă, deci exact acele caracteristici care ar trebui identificate în baza unei analize în cele mai fine detalii contingente (empirice) ale comportamentului fiecărui individ în parte și pe baza cărora ar trebui să fie construite agregatele macroeconomice, evidențiindu-le în acest fel reductibilitatea proprietăților acestor agregate la proprietățile indivizilor care le generează. Și, așa stând lucrurile, se înțelege de ce “problema lui Cournot” (complexitatea informațională), de ce imperfecțiunea informațiilor și neomogenitatea agregatelor macroeconomice dau lovitură de grație individualismului empirist. Cu totul altfel stau însă lucrurile în cazul indi-

vidualismului apriorist: axându-și analiza proprietăților actorilor individuali pe studierea caracteristicilor “invizibile” senzorial ale acțiunii umane, apelând la experimentul mental introspectiv auto-reflexiv, și având actele și categoriile mentale ale minții subiecților individuali umani drept instrumente ale cunoașterii (și nu simțirile senzoriale), individualismul apriorist al economiștilor austrieci (praxeologiști) este preocupat de studierea caracteristicilor în variante în timp și spațiu ale acțiunii umane și a mijloacelor de acțiune specifice subiecților individuali, caracteristici determinate “în zona de existență” anterioară producerii acțiunii umane, și deci anterioară oricărui experiment observațional, fiind astfel în întregime ne-expuse constrângerilor legate de “problema lui Cournot”, de imperfecțiunea informațiilor și de complexitatea informațională. Pe scurt, caracteristicile acțiunii umane (în variante în timp și spațiu) sunt determinate de individualismul apriorist înainte ca, în ordinea existenței, să poată opera constrângerile care sunt fatale individualismului empirist;

- a treia concluzie: demontarea argumentației individualismului metodologic empirist nu echivalează în nici un fel cu invulnerabilitatea holismului metodologic (fie el radical sau moderat). Acesta din urmă nu a câștigat confruntarea, ea rămânând a fi dusă cu individualismul metodologic apriorist. În această confruntare, metodologia holistă se prezintă însă, cu o foarte serioasă vulnerabilitate: argumentația sa în sprijinul caracterului sui-generis, ireductibil la proprietățile actorilor individuali al agregatelor macroeconomice, în particular, și ale colectivită-

ților sociale în general, *se dovedește a fi contradictorie*. Cât se poate de lămuritoare în acest sens este linia de analiză și de demonstrație angajată de unul dintre cei mai puternici metodologiști holiști moderați de astăzi, și anume Kevin Hoover. Astfel, pe de o parte, el susține că – așa după cum am arătat de altfel și în cadrul secțiunii privind holismul ontologic – elementele macroeconomice nu ar putea exista fără substratul indivizilor ce operează la nivel microeconomic [Hoover, 2001, p.124], agregatele economice fiind ceea ce sunt și comportându-se cum se comportă datorită comportamentului actorilor economici individuali ce le fundamentează [Hoover, 2001, p.131], ceea ce înseamnă că există o legătură esențială între comportamentele economice individuale și agregatele macroeconomice [Hoover, 2001, p.119]; pe de altă parte, însă, tot el susține că agregatele macroeconomice au proprietăți emergente, ireductibile, care le conferă o existență externă și obiectivă, agregatele fiind independente de mințile umane individuale (caracterul extern) și de reprezentările teoriei economice (caracterul obiectiv) [Hoover, 2001, p.285]. Din păcate, autorul nostru nu dă nici o explicație cum se poate împăca existența unei legături esențiale între macroagregate și microactori cu independența macroagregatelor față de microactori...;

- a patra concluzie: imunitatea individualismului metodologic apriorist față de atacul argumentativ al holismului metodologic antireducționist (deopotrivă a celui radical și a celui moderat) nu înseamnă în nici un fel invulnerabilitatea primului. Individualismul apriorist nu a câștigat confruntarea cu

holismul antireducționist, el însuși fiind marcat de o foarte serioasă vulnerabilitate: reducționismul său iremediabil. Individualismul apriorist, întemeindu-se pe principiul subiectivismului și pe cunoașterea introspectivă auto-reflexivă și, pe cale de consecință, explicând acțiunea umană exclusiv în termeni de acte mentale individuale și de planuri pre-existente declanșării acțiunii individuale propriu-zise, *este condamnat la un reducționism implacabil*: el nu are cum să lase loc existenței unor proprietăți emergente, *sui generis* ale colectivităților sociale și agregatelor macroeconomice, fără ca să devină în felul acesta auto-contradictoriu. Ludwig von Mises este exemplar pentru această abordare: “Colecitivitatea ca întreg reprezintă un *aspect particular* al acțiunilor diferiților indivizi” și, de aceea, „*este inutil* să se argumenteze dacă întregul este suma ce rezultă din însumarea elementelor sale constitutive, sau mai mult decât atât, dacă el este o ființare *sui-generis* și dacă este sau nu rezonabil să se vorbească de viața unei colectivități, de planurile, scopurile și acțiunile ei, atribuindu-i-se, astfel, un suflet distinct”, ceea ce face ca “astfel de discuții pedante *să fie fără rost*” (subl. ns) [Mises, 1996, p. 42-43]. Ca atare, problema gravă cu care se confruntă reducționismul individualismului apriorist este negarea *ipso facto* a realității sinergiei, a faptului că în lumea materiei inerte, în cea a materiei vii, dar, mai ales, în universul relațiilor societale și interumane, operează principiul implacabil care ne spune că întregul este mai mult decât suma părților, negarea faptului că, în societate, colectivitățile au proprietăți “noi”, *sui generis*, emergente,

ireductibile la proprietățile membrilor individuali care le compun⁶;

- a cincia concluzie: marcate, fiecare, de grave slăbiciuni conceptuale, individualismul metodologic reduționist (empirist și apriorist) și holismul metodologic antireduționist (radical și moderat) rămân pe aliniamentele contradictorii care le alimentează controversa, fără să lase impresia unei disponibilități efective de conștientizare și auto-evaluare a slăbiciunilor care le relativizează pozițiile apărute cu atâta înrâncenare.

5. Despre metodologia neutralizării controverselor individualism vs. holism

Cele analizate până la acest moment ne oferă o anume configurație a “logicii” în interiorul căreia se derulează controversa individualism metodologic vs. holism metodologic. Mai exact, controversa între, pe de o parte, cele două variante ale individualismului metodologic (empirist și apriorist) și, pe de altă parte, cele două variante ale holismului metodologic (moderat și radical). Ideea pe care mizăm în continuare este aceea că, dacă aprofundăm analiza acestui context logic în care operează în mod concret controversa, avem șanse sporite de a înțelege mai bine și contextul logic în care ar trebui să se plaseze tentativele de neutralizare a ei.

5.1. Controversa de tip contradicție

Se poate spune că, de la primii pași ai

---

⁶ Asupra acestei probleme vom reveni, mai amănunțit, puțin mai târziu.

investigației științifice, chiar de la intuițiile presocratice, până la cercetările contemporane în domeniul nucleului atomic, se impune științei experimentale o observație generală: orice sistem energetic este în funcție de *forțe antagoniste*, dependent de natura și mecanismul evenimentelor care îl constituie [Lupasco, 1982, p.25; 27-28; 59; 76-77; 88-89; 91]. Nu există sistem astrofizic fără forțe de atracție și de repulsie (chiar în sinteza relativistă a lui Einstein), emanate din înseși proprietățile fizice ale obiectelor astronomice; nu există sisteme moleculare, atomice, nucleare fără forțe – se înțelege, în presupunerea unor modalități complexe – care să efectueze o grupare de evenimente și forțe de natură să le disperseze. Nu se întâlnește sector al experienței și al experimentării, atât macro cât și microfizice, în care să nu se evidențieze acest *antagonism indispensabil* pentru formarea oricărui sistem; dacă se abordează și pătrunde în arhitectura nucleului atomic, se decelează și aici neapărat, drept condiție a puternicei sale rezistențe, echilibrul dintre forțele electrostatice, supuse legilor lui Coulomb, și forțele de schimb ce par a li se opune, încât celebra fuziune (de exemplu, a bombei A) a fost provocată-cu ajutorul unei tehnici sofisticate – tocmai de intensificarea celor dintâi în detrimentul celorlalte. În biologie, de asemenea, acest antagonism se regăsește în cazul spiralei levogiră și a celei dextrogiră, sau în cazul aminoacizilor care au două funcții opuse, una cu proprietăți acide, alta cu proprietăți bazice; și, cu cât se trece de la biologie mai departe, spre om și societate, situațiile contradictorii se multiplică. În felul acesta, un dinamism care tinde să reducă totul la omogen, la scara macrocosmosului, dar și la cea a microcosmosului, se împletește și se

opune unui dinamism care tinde să diversifice totul. Fiecare se actualizează în dauna celuilalt, devine potențial într-o măsură mai mare sau mai mică sub acțiunea celuilalt, iar încleștarea lor, cu predominanța unuia sau altuia, ca și relativul lor, reprezintă materia lumii, naște sistemele cibernetice și îngăduie cunoașterea și logica. Pe scurt, această viziune ne spune că din două impulsuri solidar contradictorii se face întreaga lume a naturii, a omului și a gândirii.

Mai în amănunțime investigând însă lucrurile, înseamnă că, în virtutea principiului antagonismului și a logicii dinamice a contradictoriului pe care el o întemeiază [Lupasco, 1982], o energie, un dinamism oarecare, fiind, prin însăși natura sa, o trecere dintr-o stare potențială într-una actuală, și invers – fără de care nu există energie, dinamism posibil, cel puțin perceptibil și de conceput –, implică o a doua energie, un al doilea dinamism antagonist, pe care îl menține în stare potențială prin actualizarea sa și îi permite să se actualizeze, la rândul-i, prin potențializarea sa. Înseamnă că o contradicție dinamică iminentă, oricât de neînsemnată, rămâne astfel ireductibilă ca un fel de garanție a existenței lor. Fără un baraj care nu poate fi el însuși decât o a doua energie antagonistă – pentru a putea trece din starea actuală în cea potențială și a oferi astfel posibilitatea energiei al cărei baraj este să treacă din starea potențială în starea actuală –, orice energie se consumă, se descarcă, se actualizează complet și definitiv și se golește categoric de orice dinamism, în fond de orice existență.

Se poate spune că oricărui fenomen, sau element, sau eveniment logic, ca și judecății care îl gândește, propoziției care îl exprimă sau semnului care îl simbolizează, lui “e” spre exemplu, trebuie să-i

fie asociat întotdeauna, structural și funcțional, un antifenomen, sau antielement, sau antieveniment logic, și deci o judecată, o propoziție, un semn contradictoriu, un “non-e”; și într-un asemenea mod, încât “e” sau “non-e”, nu vor putea fi niciodată mai mult decât potențializate prin actualizarea lui “e” sau “non-e”, nu făcute să dispară, astfel ca “e” sau “non-e” să-și fie suficiente lor însele într-o independență și deci o noncontradicție riguroasă – ca în orice logică clasică sau de altă natură, care se întemeiază pe atotputernicia principiului noncontradicției [Lupasco, 1982, p.83-84].

Așadar, încercând să sintetizăm aserțiunile acestei logici dinamice a contradictoriului și ale principiului antagonismului ce o instituie, vom zice că:

- în economia existențială a fiecărui fenomen, la originea oricărei experiențe și oricărui eveniment cu caracter logic stă un *dualism antagonist* ireductibil, structural și funcțional, care determină o *contradicție fundamentală*: orice fenomen se descompune, se transformă neîntârziat într-o dualitate, într-un cuplu analitic opozițional de natură logică contradictorie. Altfel spus, într-un fenomen apare întotdeauna, mai devreme sau mai târziu, un antifenomen, *care îi este atașat ca parte constitutivă*. Spre exemplu, într-un corpuscul, apare un anticorpuscul, adică câmpul: actualizarea corpusculului potențializează câmpul fără a-l anihila, în timp ce, simultan, actualizarea câmpului (anticorpusculului) potențializează corpusculul, fără a putea să-l facă să dispară vreodată. Se înțelege astfel cum un câmp, în calitate de continuu omogen, este întotdeauna legat de un corpuscul, în calitate de discontinuu generat de o excluziune eterogenizantă.

Se înțelege astfel de ce, la nivelul experimentelor microfizice, se întâlnește mereu un ireductibil corpuscular ce prospectează un câmp, și de ce un corpuscul determină ivirea unui câmp (anticorpuscul);

- tot ceea ce se manifestă fizic pentru noi, orice fenomen, orice modificare a unei anumite stări de lucruri, implică existența unei energii care, oricum s-ar înfățișa, nu numai că deține dinamisme antagoniste, dar aceste dinamisme sunt și trebuie să fie de așa natură, *încât actualizarea unuia să implice potențializarea celuilalt sau ambele să se găsească pe cele două traiectorii ale trecerii de la potențial la actual sau de la actual la potențial, către sau într-o stare în același timp de egală potențializare și egală actualizare unul față de altul;*
- în acest univers caracterizat de logica dinamică a contradictoriului și de principiul antagonismului, o propoziție adevărată, un adevăr nu este niciodată solitar: oricărei actualizări, oricărui adevăr îi corespunde întotdeauna virtualizarea – prin chiar acest fapt adevărat –, a elementului contradictoriu, un adevăr contradictoriu al virtualizării. Se poate spune, deci, *că adevărul este dublu*, alcătuit întotdeauna din două adevăruri antagoniste care se inhibă reciproc. Iar un adevăr nu poate fi absolut pentru că nu poate fi riguros actualizat: teoretic, se poate potențializa oricât de mult adevărul contradictoriu, fără ca el să dispară vreodată; *non-contradicția* care se afirmă astfel (un adevăr este actual și celălalt este potențial) nu va fi deci niciodată absolută și va presupune întotdeauna un ireductibil al contradicției (adevărurile se inhibă reciproc și se împiedică mu-

tual de a se actualiza și potențializa unul față de celălalt). La fel, *contradicția* nu va putea fi considerată ca absolută pentru că nu se va angaja niciodată între termeni riguros actuali, între contradictorii absolute. Deci, dacă există noncontradicție, mai exact noncontradicție actuală și contradicție potențială, atunci există două adevăruri contradictorii, dintre care unul se actualizează în detrimentul celuilalt, care, prin aceasta, se potențializează; dacă există contradicție, atunci există două adevăruri contradictorii care se resping reciproc, se împiedică mutual de a fi unul actual și altul potențial;

- caracteristica de esență a contradicției este, deci, faptul că ea este generată de termeni opuși care *sunt legați ontologic* între ei, prin aceea că ei există și se definesc exclusiv prin reciproca lor negare: identitatea ontologică (și logică) a fiecărui termen în parte decurge din negarea celuilalt. De aceea, două propoziții contradictorii sunt întotdeauna astfel de propoziții încât una trebuie să fie afirmativă și alta negativă: “omul este bun” (face fapte bune) vs. “omul nu este bun” (nu face fapte bune). “Rațiunea” de a exista a celei de-a doua propoziții (omul nu face fapte bune) este legată și integral exprimată de negarea facerii de bine (afirmată de prima propoziție, opusă ei). După cum, “rațiunea” existenței primei propoziții (omul face fapte bune) este integral exprimată de negarea nefacerii de bine (afirmată de a doua propoziție). Ca atare, ele nu pot fi adevărate și false în același timp: falsitatea uneia implică adevărul celeilalte, și invers. Pentru că existența uneia este legată de existența celeilalte prin faptul că implică, “cere”, non-

existența ei, și invers;

- se poate construi o axiomatică explicativă specifică relației de contradicție, pornind de la *axiomatica logicii clasice (formale)*. Astfel, axiomatica logicii clasice se bazează pe trei principii, și anume:

(1) Principiul identității: A este A

(2) Principiul noncontradicției: A nu este non-A

(3) Principiul terțului exclus: Nu există un al treilea termen T (T de la terț) care să fie deopotrivă A și non-A

Față de cele arătate până acum în legătură cu specificul relației de contradicție, putem să formulăm o *axiomatică a logicii dinamice a contradictoriului* care să se bazeze pe aceleași trei principii, dar cu un conținut specific diferit, după cum urmează:

(1) Principiul identității antitetice: A nu este non-A și non-A nu este A

(2) Principiul noncontradicției antagoniste: Dacă A se actualizează, atunci non-A se potențializează și dacă non-A se actualizează, atunci A se potențializează

(3) Principiul terțului inclus: Există un al treilea termen (starea T) care cuprinde deopotrivă pe A ca semiactual (50% actual și 50% potențial) și pe non-A ca semipotențial (50% potențial și 50% actual)

- se poate observa măsura în care axiomatica logicii clasice (formale) este afectată în cazul relației de contradicție între termenii opuși: principiul identității devine, de fapt, un principiu al complementarității contradictorii, cel al noncontradicției se întemeiază

pe compatibilizarea antagonismelor, iar principiul terțului exclus este înlocuit cu cel al terțului inclus, care ne arată că cele două dinamisme contradictorii (cei doi termeni ai relației de contradicție), în trecerea lor de la actual la potențial și, respectiv, de la potențial la actual, ating un același nivel, starea T (terțul inclus), în care dinamismele opuse nu sunt nici actuale, nici potențiale una față de cealaltă, sau oarecum semiactuale și semipotențiale, fiecare față de sine, adică într-un echilibru simetric al forțelor antagoniste. Fiecare dinamism contradictoriu (termen al relației de contradicție) va fi în același timp o actualizare amestecată cu potențializare, tinzând să se transforme în actualizare, și o potențializare amestecată cu actualizare, tinzând să se transforme în potențializare. Altfel spus, într-o asemenea stare T, fiecare dinamism este o ambiguitate actualizare-potențializare.

Față de cele spuse până acum, considerăm că dispunem de cel puțin două justificări pentru a putea încadra o parte a dinamicii controverselor metodologice individualism-holism – și anume, cea care opune individualismul empirist neoclasic cu holismul antireducționist moderat –, în tiparul explicativ al logicii dinamice a contradictoriului, și anume:

- prima justificare. *Individualismul empirist neoclasic* operează *actualizarea dominantă* a reductibilității (“Proprietățile colectivităților sociale și ale agregatelor macroeconomice sunt integral reductibile la cele ale actorilor economici individuali care le compun și generează, fapt pentru care toate fenomenele sociale – structura și schimbarea lor – sunt în principiu explicabile în modalități care fac apel numai

la indivizi”) și are simultan atașată ca parte constitutivă operația opusă de *potențializare minoritară* a non-reductibilității (“Unele agregate macroeconomice pot avea relații cantitative stabile cu alte agregate macroeconomice”), în timp ce, de partea opusă a controversei, *holismul antireducționist moderat* operează actualizarea dominantă a non-reductibilității (“Colectivele sociale și agregatele macroeconomice au proprietăți *sui generis*, care nu exprimă regularități sau tendințe ce rezultă din acțiunile indivizilor”), având simultan atașată ca parte constitutivă operația opusă de *potențializare minoritară* a reductibilității (“Este posibilă o reducere a agregatelor macroeconomice la comportamentul actorilor economici individuali, numai ca o astfel de reducere este în mod necesar incompletă”). Această înseamnă că discursului analitic contradictoriu al individualismului empirist (care susține, simultan, reductibilitatea – ca dinamism de actualizare – și ireductibilitatea – ca dinamism opus de potențializare – a macroeconomicului la microeconomic) *i se opune* discursului analitic contradictoriu al holismului moderat (care susține, simultan, ireductibilitatea – ca proces de actualizare – și reductibilitatea – ca proces de potențializare – a macroeconomicului la microeconomic). Ceea ce ilustrează fidel, în opinia noastră, principiul antagonismului ce fundamentează logica dinamică a contradictoriului;

- a doua justificare. În controversa individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat, *fiecare parte operează cu un adevăr revendicat dublu*, alcătuit din două adevăruri revendicate antagoniste care se inhibă

reciproc. În cazul individualismului neoclasic, actualizarea reductibilității, prin chiar acest fapt adevărat (“Proprietățile colectivităților sociale și ale agregatelor macroeconomice sunt integral reductibile la cele ale actorilor economici individuali care le compun și generează, fapt pentru care toate fenomenele sociale – structura și schimbarea lor – sunt în principiu explicabile în modalități care fac apel numai la indivizi”), este constitutiv însoțită de virtualizarea – prin chiar acest fapt adevărat – a elementului contradictoriu, a non-reductibilității (“Unele agregate macroeconomice pot avea relații cantitative stabile cu alte agregate macroeconomice”); nici unul dintre cele două adevăruri revendicate antagoniste nu poate fi absolut, pentru că nu poate fi riguros actualizat: în principiu, se poate potențializa oricât de mult adevărul contradictoriu al non-reductibilității, fără ca el să dispară vreodată. Non-contradicția antagonistă care se afirmă astfel – un adevăr este actual (reductibilitatea) și celălalt este potențial (non-reductibilitatea) – nu va fi deci niciodată absolută și va presupune întotdeauna un ireductibil al contradicției (adevărurile se inhibă reciproc și se împiedică mutual de a se actualiza și potențializa riguros unul față de celălalt⁷). De cealaltă parte a

⁷ Dacă nu ar fi așa, atunci *adevărul reductibilității s-ar actualiza riguros* (ceea ce ar însemna ca unicul adevăr revendicat de individualismul empirist neoclasic să fie acela că “Proprietățile colectivităților sociale și ale agregatelor macroeconomice sunt integral reductibile la cele ale actorilor economici individuali care le compun și generează, fapt pentru care toate fenomenele sociale – structura și schimbarea lor – sunt în principiu ex-

controversei, în cazul holismului antireductionist moderat, actualizarea non-reductibilității, prin chiar acest fapt adevărată (“Colectivele sociale și agregatele macroeconomice au proprietăți *sui generis*, care nu exprimă regularități sau tendințe ce rezultă din acțiunile indivizilor”) este constitutiv însoțită de virtualizarea – prin chiar acest fapt adevărată – a elementului contradictoriu, adică a reductibilității (“Este posibilă o reducere a agregatelor macroeconomice la comportamentul actorilor economici individuali, numai că o astfel de reducere este în mod necesar incompletă”); nici aici, nici unul dintre cele două adevăruri antagoniste revendicate de holismul moderat nu poate fi absolut, pentru că nici unul nu poate fi riguros actualizat: în principiu, se poate potențializa oricât de mult adevărul contradictoriu al reductibilității, fără ca el să dispară vreodată. Non-contradicția antagonistă care se afirmă astfel – un adevăr este actual (non-reductibilitatea) și celalalt este potențial (reductibilitatea) – nu va fi niciodată absolută și va presupune întotdeauna un ireductibil al contradicției (întrucât adevărurile se inhibă reciproc și se implică mutual de a se actualiza și potențializa riguros unul față de celălalt⁸).

---

plicabile în modalități care fac apel numai la indivizi”), iar *adevărul non-reductibilității s-ar potențializa riguros* (ceea ce ar însemna ca individualismul empirist neoclasic să abandoneze aserțiunea că “Unele agregate macroeconomice pot avea relații constitutive stabile cu alte agregate macroeconomice”, considerând că toate macroagregatele, întotdeauna, sunt reductibile numai la indivizii care le generează).

⁸ Dacă nu ar fi așa, atunci *adevărul non-reducti-*

Dacă cele două justificări aduse mai sus sunt corecte, iar specificul modului în care operează controversa individualism empirist vs. holism moderat este satisfăcător explicat prin postulatele logicii dinamice a contradictoriului, rezultă că și criteriile în funcție de care poate fi judecată reușita (nereușita) tentativelor de neutralizare a acestei controverse din metodologia economică este necesar să fie gândite în contextul postulatelor acestui tip de logică.

În acest sens, să observăm că, din caracteristicile prezentate mai sus de noi ale principiului antagonismului – definitoriu pentru logica dinamică a contradictoriului – se poate lesne deduce ca o energie, un dinamism oarecare, fără un baraj, care nu poate fi el însuși decât o a doua energie antagonistă – astfel încât aceasta din urmă să poată trece din starea actuală în cea potențială și să poată astfel oferi energiei, dinamismului, al cărui baraj este, posibilitatea să treacă la rândul ei din starea potențială în starea actuală –, fără un astfel de baraj deci, orice energie, orice dinamism se consumă, se descarcă,

---

bilității s-ar actualiza riguros (ceea ce ar însemna ca unicul adevăr revendicat de holismul antireductionist moderat să rămână acela că “Colectivele sociale și agregatele macroeconomice au proprietăți *sui generis*, care nu exprimă regularități sau tendințe ce rezultă din acțiunile indivizilor”), iar *adevărul reductibilității s-ar potențializa riguros* (ceea ce ar însemna că holismul moderat să abandoneze aserțiunea conform căreia “Este posibilă o reducere a agregatelor macroeconomice la comportamentul actorilor economici individuali, numai că o astfel de reducere este în mod necesar incompletă”, considerând, pe cale de consecință, că toate proprietățile “noi”, emergente ale macroagregatelor sunt ireductibile la indivizi și că ele explică și sunt explicate doar de alte agregate macroeconomice).

se actualizează complet și definitiv și *se goleşte categoric de orice dinamism*. Aceasta echivalează cu a spune că orice energie, dinamism antagonist slăbeşte, se relaxează sau chiar *se dezintegrează* prin slăbirea relațiilor sale de antagonism – slăbire care este, în mod firesc, consecința creșterii (la limită, prin actualizare deplină riguroasă) sau a scăderii (la limită, prin potențializare deplină riguroasă) a unuia sau altuia din dinamismele sale antagoniste. Sau, echivalează cu a spune că orice energie, dinamism *se întărește*, se integrează ori se reintegrează prin consolidarea acelorași relații: o energie, un dinamism este cu atât mai rezistent cu cât le este mai greu forțelor sale antagoniste de a scăpa din echilibrul care determină intensitatea lor egală (semiactualizarea uneia și semipotențializarea celeilalte), de a se elibera de sub dominația unui astfel de echilibru prin actualizarea dominantă a uneia pe seama potențializării minoritate a celeilalte [Lupasco, 1982, p. 28].

Dacă așa stau lucrurile, atunci controversa individualism empirist neoclassic vs. holism antireducționist moderat – controversa care, așa cum am constatat anterior, operează în cadrele explicative ale logicii dinamice a contradictoriului – poate fi neutralizată fie prin actualizarea riguroasă (completă și definitivă) a individualismului empirist neoclasice și potențializarea corespunzătoare riguroasă a holismului antireducționist moderat, fie prin actualizarea riguroasă a holismului antireducționist moderat și potențializarea corespunzătoare riguroasă a individualismului empirist neoclassic.

Câteva comentarii dorim să mai facem în legătură cu cele spuse mai sus:

- mai întâi, se remarcă că neutralizarea unei astfel de controversă de tip contradicție înseamnă *acreditarea* (impu-

nerea) adevărului individualismului empiric neoclasice prin *discreditarea* (respingerea) adevărului holismului antireducționist moderat, sau invers. În felul acesta, ca urmare a actualizării riguroase (complete și definitive) a uneia sau alteia dintre părțile beligerante ale controversă în detrimentul potențializării riguroase (complete și definitive) a celeilalte, controversă se dezintegrează, se goleşte categoric de orice dinamism, în fond de orice existență; apoi, este greu de imaginat și pare foarte puțin probabil ca vreuna dintre cele două părți beligerante să accepte vreodată, “de bună voie”, acreditarea adevărului părții opuse și discreditarea propriului adevăr. Ambele tabere arată o tendință consolidată de nu se îndoii de propriile aserțiuni și de a transforma “desființarea” preopinentului într-un scop în sine. În plus, lucru de loc de neglijat, este încifrată în natura intimă a realităților contradictorii ca termenii antagoniști să se afle într-o “dezarmonie fără de capăt” [Constantin Noica, *Cuvânt înainte* la Lupasco, 1982, p. 10]. Cele două dinamisme antagonice angajate în relația de contradicție “sunt în agonie până la sfârșitul lumii” [Lupasco, în “L’*énergie et le matière vivante*”, p. 90]. Și, astfel, pentru autorul citat, “tocmai pentru că încapă antagonism, nu va exista sfârșit al lumii”.

- în fine, ceea ce pare mult mai plauzibil a se întâmpla – lucru, de fapt, ce se înscrie în consecință tendințelor afirmate până acum pe termen îndelungat –, este ca fiecare dintre cele două tabere să-și radicalizeze în continuare pozițiile, ajungând *fiecare în parte* la o actualizare riguroasă a adevărurilor pe care le actualizează doar dominant în prezent. Respectiv, actualizarea riguroasă

roasă a adevărului reductibilității – pentru individualiștii empiriști – și actualizarea riguroasă a adevărului non-reductibilității – pentru holiștii moderați. S-ar asista în acest caz la metamorfozarea actualei controversă de tip contradicție într-un tip diferit de controversă, în care *termenii opuși sunt amândoi simultan riguros actualizați*, combatanții fiind în acest caz realități absolute, independente și separate între ele; relația de opoziție ce îi caracterizează nu va comporta, în această situație, prin ea însăși, – ca în cazul contradicției –, virtualizarea și actualizarea unuia dintre termenii săi prin actualizarea și virtualizarea termenului opus, solidar antagonist⁹. Și, ceea ce este important pentru discuția noastră, problema neutralizării unui acest alt tip de controversă se va pune, desigur, nu în termenii soluționării unei controversă contradictorii, ci în termenii diferiți ai tipului de controversă rezultat ca urmare a metamorfozării corespunzătoare a actualei controversă de tip contradicție dintre individualismul empirist neoclasic și holismul antireducționist moderat.

5.2. Controversa de tip contrariedade

Până în acest moment, am încercat să argumentăm faptul că *o parte* a controversă individualism metodologic vs. holism metodologic (și anume, cea dintre individualismul empirist și holismul moderat) poate fi explicată în termenii logicii dinamice a contradictoriului și, pe cale

de consecință, poate fi eventual neutralizată ținând cont de particularitățile pe care le implică neutralizarea unei astfel de controversă de tip contradictoriu. Rămâne însă de lămurit ce soartă poate avea *cealaltă parte* a controversă individualism metodologic vs. holism metodologic, respectiv controversă dintre *individualismul empirist austriac* și *holismul antireducționist radical*. Poate și ea să fie explicată în cadrele logicii dinamice a contradictoriului și, corespunzător, neutralizată ca o controversă contradictorie? Sau, modul ei specific de operare se încadrează în tiparele explicative ale unui alt tip de controversă, astfel încât să reclame o altă “tehnologie” de neutralizare? Să încercăm, în cele ce urmează, să oferim răspunsuri acestor întrebări.

În acest sens, să pornim de la constatarea că realitatea investigată de cercetarea științifică *nu este, totuși, o realitate integrală și exclusiv contradictorie*. Desigur, nu negăm ceea ce am afirmat la începutul acestei secțiuni a analizei noastre: cunoașterea științifică s-a confruntat, de-a lungul timpului, tot mai mult cu situații contradictorii, generate de opuși care nu numai că se definesc, există și se leagă între ei în opoziție reciprocă, dar tind să se suprimă unul pe celălalt, și în mod ideal se și suprimă. Structura lor respectivă este de așa natură încât realizarea unuia implică dispariția celuilalt; sunt făcuți pentru a se inhiba și distruge reciproc; nu pot coexista simultan și în același loc sub nici o formă, afirmația (da-ul) suprimând negația (nu-ul), și invers.

Experiența științifică ne arată însă că, în afară de această realitate a dinamismelor contradictorii, există și o realitate a fenomenelor, lucrurilor contrare: spre deosebire de două lucruri contradictorii (care se distrug mutual *ipso facto*), două

⁹ După cum vom vedea foarte curând, acest tip de opoziție este ilustrat de relația de contrariedade.

lucruri contrare pot coexista independent unul față de altul; ele pot fi atributele aceluiași subiect (umanitatea poate fi alcătuită din oameni albi și negri), după cum ele pot fi și subiectele aceluiași atribut (negrii și albi pot avea aceeași cultură, inteligență etc.) [Lupasco, 1982, p. 54]. Încă presocraticii (Heraclit, Anaxagora, Empedocle s.a.) au conceput universul în funcție de contrarii. În ce privește, deci, contrarietatea, spre deosebire de contradicție, ea lasă intactă existența și realitatea opușilor care o compun: în sensul că ei sunt independenți și separați unul de altul, în acest caz separarea opușilor însemnând tocmai lipsa legăturii dintre ei – ca în cazul contradicției – legătură care acolo se manifestă prin faptul că existența și identitatea fiecărui termen opus constau în negarea existenței și identității celuilalt termen. Dacă bunătatea se lovește de răutate ca predicat al aceluiași subiect (spre exemplu “omul este bun” vs. “omul este rău”), fie că o alungă sau nu, ea rămâne tot ceea ce este. Opușii, combatanții în cadrul contrarietății sunt realități absolute; contrarietatea nu comportă, prin ea însăși, virtualizarea sau actualizarea unuia dintre termenii săi prin, respectiv, actualizarea sau virtualizarea termenului opus, solidar antagonist (cum se întâmplă în cadrul contradicției). Dacă unul dintre acești termeni se întâmplă să fie o anume realitate, termenul contrar nu va putea, desigur, să o reprezinte, dar nici nu va rămâne mai puțin ceea ce este, realizat în altă parte. Conform *logicii clasice* (principiul identității, principiul noncontradicției, principiul terțului exclus¹⁰), două propoziții

contrare nu pot fi ambele adevărate, dar pot fi false în același timp [Lupasco, 1982, p.161]: se poate considera ca fals a nega faptul că *omul este bun* și că *omul este rău*. Dar, “bunul” și “răul” sunt aici realități care, prin ele însele, orice s-ar întâmpla, rămân ceea ce sunt, ale căror structură și natură nu se inhibă în ele însele (ca cele ale realităților contradictorii). Prin contrast, deci, cu propozițiile contrare (care ambele sunt afirmative, dar adevărurile afirmate de ele sunt contrare), propozițiile contradictorii sunt întotdeauna astfel de propoziții încât una trebuie să fie afirmativă și alta negativă: omul este bun; omul nu este bun. Și de aceea ele nu pot fi adevărate și false în același timp: falsitatea uneia implică adevărul celeilalte și invers, pentru că existența uneia implică nonexistența celeilalte, și invers.

Ideea esențială care credem că este necesar să fie desprinsă din aceste considerente este următoarea: *termenii contrari sunt totuși un caz particular al termenilor contradictorii*, și anume sunt termeni contradictorii postulați ca actualizați riguros (complet și definitiv), deci *ca lipsiți de virtualizare și de actualizare* [Lupasco, 1982, p. 162], ca termeni statici, lipsiți de dinamismul trecerii din virtualizare în actualizare, și invers. Tocmai de aceea, și logica clasică – care pare a oferi cadrul explicativ adecvat al modului de operare a unei realități contrarii (ca diferită, după cum am văzut, de realitatea contradictorie) – este prin definiție o logică statică [Lupasco, 1982, p. 252]. Ca să fie dinamică, ar trebui să accepte noțiunea de potențialitate și pe aceea de trecere din această stare la actualizare. Dar nu poate acest lucru, chiar dacă ar vrea, tocmai din cauza principiului terțului exclus și a principiului identității: o relație, o cauză, o condiție, semnul însuși care le

¹⁰ Vezi, cele discutate mai devreme, în cadrul analizei controverselor individualism empirist vs. holism moderat.

simbolizează, un semn suficient lui însuși ca atare, nu poate să devină, adică să fie și să nu fie în același timp. Ca logice, în natura lor pur logică, prin această logică uzuală ele nu pot fi – subliniem încă o dată – decât absolute, denudate de orice relativitate intrinsecă; nestatice și neabsolute, lovite de un coeficient de potențializare sau actualizare, ele vor fi atinse în noncontradicția lor riguroasă. Evident, nu poate fi decât ceva care le-ar face așa; dinamice, deplasându-se de la potențial către actual, și invers, ele ar fi funcție de un antagonism contradictoriu constitutiv [Lupasco, 1982, p. 253].

Pe această linie de analiză, să arătăm că, în perspectivă istorică, devenirea principalelor științe moderne dovedește că logica clasică, întemeiată pe cele trei fundamente axiomatice – de sorginte aristotelică, de altfel –, a fost puternic afectată încă de la începutul secolului trecut. Astfel, în 1900, elaborând teoria cuantelor, Max Planck declanșează drama logicii formale, “șubrezind” unul dintre pilonii săi fundatori, principiul noncontradicției în forma sa riguroasă. Într-adevăr, constanta h (a lui Planck), fiind o valoare aritmetică bine definită, adică discontinuă, iar frecvența fiind o valoare ondulatorie, deci continuă, rezultă că energia – de fapt, structura elementară a materiei – s-ar întemeia pe o contradicție originară continuu-discontinuu. Drept urmare, după cum am văzut ceva mai devreme în studiul nostru, logica dinamică a contradictoriului păstrează principiul noncontradicției¹¹, dar nu în forma sa riguroasă din lo-

gica clasică (“A nu este non-A”), ci în forma sa relativă (“Dacă A se actualizează, atunci non-A se potențializează, și invers”). Logica clasică a fost afectată a doua oară, cu aceeași vigoare, de Louis de Broglie, Niels Bohr și W. Heisenberg prin elaborarea de către aceștia a mecanicii ondulatorii și cuantice. Aceasta a pus în evidență contradicția reală, și nu aparentă, dintre undă și corpuscul, întemeiată în fond tot pe contradicția dintre continuitate (undă) și discontinuitate (corpuscul). În acest context, se poate spune că a fost subminat și un al doilea principiu al logicii formale (după cel al noncontradicției), și anume principiul identității, care va fi și el relativizat în baza unei forme de complementaritate contradictorie, prin descoperirea relațiilor de îndeterminare de către Heisenberg (identitatea de tip “A este A” din logica clasică fiind înlocuită de identitatea complementar-contradictorie de tip “A nu este non-A și non-A nu este A”). Dar, “revelația cea mai uimitoare, cea mai determinantă și mai simplă a ceea ce se petrece în sânul atomului” [Lupasco, 1978, p.9] o aduce principiul excluziunii al lui Pauli (într-un atom nu pot exista doi electroni având toate cele patru numere cuantice egale): ”Pentru ca un sistem și o structură să existe experimental și, deci, în virtutea unei noi logici, pe care am numit-o logica antagonismului, e necesară coexistența antagonistă a atracției și repulsiei; dar mai este necesară și contradicția omogenității și eterogenității, adică a elementelor care să fie în același timp ele însele și deci diferite de toate celelalte” [Lupasco, 1982].

---

¹¹ “Noi considerăm (...) că este adevărat ceea ce este noncontradictoriu, că noțiunea de adevăr este logic definită de noncontradicție. Or, cum, conform logicii dinamice a contradictoriului, există posibilitatea noncontra-

---

dicției relative (...) a cel puțin două actualizări și două potențializări eventuale ale dinamismelor contradictorii (...) [Lupasco, 1982, p.91, subl.ns].

În felul acesta, și cel de-al treilea principiu al logicii clasice, cel al terțului exclus, se vedește a fi infirmat prin faptul că logica contradictorie presupune – cum bine am văzut – actualizarea unui dinamism pe seama potențializării celui de sens contrar, până la un punct de echilibru – nu la infinit –, adică până la *compatibilitatea echilibrului a două poziții extreme într-o a treia*; acest fenomen nu reprezintă sinteza primelor două laturi extreme¹², ci rezultatul complementarității lor contradictorii, *implicând includerea celui de-al treilea termen*. Este, deci, situația în care două fenomene contradictorii se află la același nivel de actualizare sau potențializare, fenomene care nu numai că nu sunt reduse la zero, ca în logica clasică, ci sunt reduse la starea T (terțul inclus), adică fenomenele sunt considerate ca nici actuale nici potențiale sau, mai exact, ca semiactuale și semipotențiale ambele în același timp și fiecare față de celălalt. Ele mai au, în mod obligatoriu, în urma lor o potențialitate și în fața lor o actualizare, întrucât, conform postulatului fundamental al logicii dinamice a contradictoriului, nici unul dintre cele două fenomene nu poate fi independent și absolut, adică riguros actualizat sau riguros potențializat (cum este cazul – știm bine acum – al fenomenelor contrare care, astfel, se înțelege credem mai bine acum, sunt “patronate” explicativ de logica clasică, formală).

Drept concluzie la cele discutate puțin mai sus, să observăm că una dintre primele și principalele consecințe ale relativizării, în domeniul științelor experimen-

¹² Ca în cazul sintezei hegeliene, care urmează să împace și să înghită totul, într-o identitate progresivă și, până la urmă, perfectă și definitivă.

tale, a principiilor fundamentale ale logicii clasice (identitatea; noncontradicția; și terțul exclus) prin afirmarea principiilor fundamentale ale logicii dinamice a contradictoriului (complementaritatea contradictorie; noncontradicția relativă; terțul inclus) este aceea că logica contradictoriului face să se înțeleagă, să se explicitizeze structura și semnificația logicii clasice, în general a oricărei logici care se întemeiază pe principiul riguros al noncontradicției. În felul acesta, pare a fi justificată afirmația că *logica clasică (formală) se prezintă ca un caz particular al logicii contradictoriului*.

Astfel, este suficient să se considere actualizarea unuia din termenii dinamismului contradictoriu (explicabil prin logica dinamica a contradictoriului) ca fiind riguroasă (completă și definitivă), cu alte cuvinte absolută, pe care nimic n-o oprește, n-o limitează, prin urmare infinită, și drept consecință a acestui lucru, potențializarea celuilalt termen al dinamismului contradictoriu ca riguroasă, cu alte cuvinte, la rândul-i, ca absolută sau infinită, ceea ce înseamnă dispariția sa¹³, *pentru a regăsi logica clasică*. Actualizarea absolută sau infinită a unui element sau eveniment logic face din el un act independent și absolut și o ființă statică, definind noțiunea de adevăr (V) a logicii clasice, pentru că ea antrenează noncontradicția sa riguroasă, în timp ce potențializarea absolută sau infinită a elementului ori evenimentului contradictoriu, echiva-

¹³ *Nota bene*, este vorba despre dispariția sa ca termen opus *contradictoriu*. Astfel, termenul absolut actualizat rămâne în dialog opozițional cu un alt termen absolut actualizat care îi este partener, ca termen opus *contrar*, într-un raport de *contrarietate* (guvernat de logica clasică) și nu de *contradicție* (guvernat de logica dinamică a contradictoriului).

lând cu dispariția sa, constituie conținutul noțiunii de fals (F) a logicii clasice.

Așadar, cum spuneam, prin mijlocirea *logicii contradictoriului* se poate înțelege că logica relativului, a dinamismului dualistic, a dublei energii antagoniste învâluie *logica clasică a contrariilor* (a contrarietății), a absolutului, a repaosului, a staticului *ca un caz particular*.

Această analiză mai amănunțită a modului în care, pe de o parte, termenii opuși ai unei contrarietăți (termenii contrari) pot fi înțeleși drept caz particular al termenilor opuși ai unei contrarietăți (termenii contradictorii) și, pe de altă parte, logica clasică (formală) poate fi înțeleasă ca un caz particular al logicii dinamice a contradictoriului, ne permite, credem, să înțelegem că relația dintre termenii contrari este guvernată de logica clasică, axiomatică contrarietății putând fi, în consecință, formulată după cum urmează:

- (1) Principiul identității: A este A și B este B
- (2) Principiul noncontradicției: A nu este B și B nu este A
- (3) Principiul terțului exclus: nu există un al treilea termen T care să fie deopotrivă A și B

În opinia noastră, dispunem acum de suficiente elemente legate de diferențierea dintre realitățile contradictorii și cele contrarii, dintre logica contradictoriului și cea a contrarietății (a contrariilor), pentru a putea considera că, spre deosebire de controversa metodologică individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat – care este *o contradicție guvernată de legile dinamice a contradictoriului* și ale căror eventuale tentative de neutralizare este firesc să se înscrie în tiparul de neutralizare specific acestui tip de controversă – controversă metodologică individualism apriorist austriac vs.

holism antireducționist radical *este o contrarietate guvernată de legile clasice* (formale), neutralizarea sa urmărind în mod firesc să se încadreze în tiparul de neutralizare specific acestui tip de controversă. Pentru bună regulă, însă, oferim două justificări pentru aserțiunea de mai sus, și anume:

- *prima justificare*. Ca termeni contrari ai controverssei, individualismul apriorist și holismul radical sunt realități absolute independente una de alta, niciuna dintre părțile combatante ne-comportând virtualizarea și actualizarea uneia prin actualizarea și virtualizarea celeilalte. Ca realitate absolută, individualismul apriorist *actualizează riguros* (complet și definitiv) *societatea ca fiind fundamentată pe acțiunile actorilor individuali* (singurii subiecți sociali cu existență de-sine-stătătoare, acțiunea lor având loc în cadrul unor colectivități sociale și contexte instituționale ce nu au existență și realitate în afara acțiunii actorilor individuali) și integral explicabilă prin modalități care fac apel numai la indivizi, în timp ce holismul radical *actualizează riguros* (complet și definitiv) – separat și independent de individualismul apriorist – *societatea ca fiind un actor supra-individual* (cu existență de-sine-stătătoare, ce își trăiește propria sa viață, independent și separat de viețile actorilor individuali ce o compun, entitate ce acționează în nume și pe cont propriu și care își urmărește propriile sale scopuri, care sunt diferite de scopurile vizate de indivizii ce compun societatea) și integral explicabilă prin modalități care fac apel numai la structurile sociale. Actualizările riguroase, aflate într-un paralelism al opușilor contrari, *sunt separate și inde-*

pendente deoarece actualizarea „societății ca actori individuali” în cazul individualismului apriorist *nu* are în urma sa potențializarea „societății ca actor supra-individual”, actualizată de holismul radical (dacă ar fi așa, acest lucru ar însemna tocmai *legătura* care consubstanțializează termenii opuși din controversele de tip contradictoriu – cum este cazul individualismului empirist care este “legat” de holismul moderat prin faptul că actualizarea dominantă pe care el o face reductibilității este constitutiv și simultan însoțită de potențializarea minoritară pe care el o face non-reductibilității, actualizată dominant, pe de altă parte, de tabăra opusă, holismul moderat). După cum, actualizarea “societății ca actor supra-individual” de către holismul radical nu are în urma sa nici o potențializare a “societății ca actori individuali”, actualizată de individualismul apriorist (ceea ce, din nou, ar fi însemnat *legătura* care ar consubstanțializa termenii opuși într-o relație de contradicție – cum este cazul holismului moderat care este la rândul său “legat” de individualismul empirist prin faptul că actualizarea dominantă pe care el o face non-reductibilității este constitutivă și simultan însoțită de potențializarea minoritară pe care tot el – holismul moderat-o face reductibilității, actualizată dominant, pe de altă parte, de tabăra opusă a individualismului empirist);

- *a doua justificare*. Este legitim să se vorbească despre actualizări riguroase ale individualismului aprioristic și holismului radical întrucât fiecare din cele două abordări aflate în raporturi de contrariedade afirmă un adevăr complet și definitiv *noncontradictoriu*. Aceasta întrucât, pe de o parte, adevă-

rul integral al *individualismului apriorist* înseamnă “fundamentarea societății pe acțiunile actorilor individuali” (lipsindu-i, ca atașare constitutivă, un adevăr opus care să-l transforme într-un adevăr integral contradictoriu cum este cazul individualismului empirist) și, pe de altă parte, întrucât adevărul integral al *holismului radical* înseamnă “societatea ca actor supra-individual de-sine-stătător” (lipsindu-i, ca atașare constitutivă, un adevăr opus – cum este cazul holismului moderat).

Așa cum am procedat și în cazul controversei contradictorii individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat, și în cazul de față inferăm că, întrucât specificul modului în care operează controversa de tip contrariedade individualism apriorist vs. holism radical este satisfăcător explicat prin postulatele logicii clasice (formale), eventualele proceduri de neutralizare a acestei controverse trebuie gândite în cadrele delimitate de postulatele acestui tip de logică. Altfel spus, dacă știm răspunsul la întrebarea “Cum este neutralizată, demantelată o contrariedade?” știm și cum se pune problema în cazul neutralizării controversei individualism apriorist – holism radical.

După cum am văzut, *neutralizarea controversei de tip contradicție* înseamnă dezintegrarea ei prin încremenirea la infinit a dinamismului termenului care se actualizează riguros (individualismul empirist sau holismul moderat), ceea ce corespunde cu dispariția prin golirea de orice dinamism a termenului care se potențializează riguros (holismul moderat sau individualismul empirist). Evident, lucrurile se pun în cu totul alți termeni în cazul *neutralizării controversei de tip contrariedade*, unde:

- termenii contrariedadeții sunt statici, lip-

și de dinamismul trecerii din virtualizare în actualizare și invers;

- logica clasică însăși, ce încadrează explicativ contrarietatea, este prin definiție o logică statică;
- dacă, după cum am văzut, dinamismul contradictoriu se neutralizează prin încremenirea și golirea de dinamism în cazul controverselor de tip contradicție, în cazul controverselor de tip contrarietate încremenirea în static și lipsa dinamismului sunt datul problemei dintr-un bun început, *ceea ce ne-ar îndreptăți să presupunem că neutralizarea ei ar trebui să fie inversul cazului contradicției, adică dinamizarea contrarietății;*
- dar, ca să fie dinamică, logica clasică ar trebui să accepte noțiunea de potențialitate și pe aceea de trecere din această stare la actualizare. Dar, am văzut, în cadrul definitoriu al celor trei principii ce fundează logica clasică, acest lucru nu este posibil. O primă frână implacabilă în încercarea de a dinamiza logica clasică și de a relativiza termenii contrarietății cu actualizare riguroasă infinită este *principiul identității*: cei doi termeni opuși ai contrarietății, statici, încremeniți într-o actualizare riguroasă și prin aceasta suficienți lor înșile ca atare, nu pot să devină, adică să fie și să nu fie în același timp, deci să-și piardă identitatea. O a doua frână implacabilă în încercarea de a neutraliza contrarietatea prin dinamizare și relativizare este *principiul noncontradicției*. Pentru a fi opuși contrari, termenii contrarietății nu pot fi decât absoluți, denudați de orice relativitate intrinsecă; nestatici și neabsoluți, deci loviți de un coeficient de potențializare sau actualizare, termenii contrari ar putea fi atinși în non-

contradicția lor riguroasă (deoarece, pentru a fi dinamici și capabili să se deplaseze de la potențial către actual, și invers, ar însemna că termenii contrarietății să fie în funcție de un antagonism contradictoriu constitutiv, ceea ce ar echivala cu transformarea contrarietății într-o contradicție – lucru inacceptabil din punctul de vedere al finalității pe care o urmărim noi aici). Rezultă că, pentru a ne putea menține în cadrele unei relații contrare, și ale logicii clasice, principiile identității și noncontradicției sunt de neatins;

- să observăm însă acum un lucru interesant. Cel de-al treilea principiu constitutiv al logicii formale, *principiul terțului exclus*, este singurul care poate fi “dinamizat” fără să afecteze natura genuină a celorlalte două principii. Astfel, *inclusiunea* celui de-al treilea termen în structura funcțională a unei contrarietăți bazate pe postulatele logicii clasice ar însemna dinamizarea acestuia și obținerea următorului rezultat:

- (1) Principiul identității: A este A și B este B
- (2) Principiul noncontradicției: A nu este B și B nu este A
- (3) Principiul terțului inclus: există un al treilea termen T (terțul inclus) care este deopotrivă A și B

- logica clasică (formală) ajustată prin principiul terțului inclus *dobândește dinamismul paradoxalității* – transformând contrarietatea într-un paradox – și poate reprezenta o posibilă soluție de neutralizare a unei controverselor care, inițial, este o contrarietate. *Soluția de conciliere este însuși terțul inclus*, care are capacitatea de a fi deopotrivă A adevărat și B adevărat, *unite*

între el în mod neamestecat și nedespărțit.

- în termenii analizei noastre, neutralizarea controverselor de tip contrarietate prin dinamizarea paradoxală a ei în baza principiului terțului inclus ar însemna următoarele:

- (1)Principiul identității: individualismul apriorist este individualismul apriorist, iar holismul radical este holismul radical;
- (2)Principiul noncontradicției: individualismul apriorist nu este holismul radical, iar holismul radical nu este individualismul apriorist;
- (3)Principiul terțului inclus: există o a treia abordare T (terțul inclus) care este în același timp și individualism apriorist adevărat și holism radical adevărat.

Încheiem aici discuția privind metodologia de neutralizare a controverselor metodologice individualism vs. holism. Rezultatele la care am ajuns și care, considerăm noi, ne permit să mergem mai departe cu analiza noastră, sunt următoarele:

- teritoriul din știința economică ocupat de schisma metodologică individualism vs. holism este împărțit între două

- controverse distincte: controversa individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat și controversa individualism apriorist austriac vs. holism antireducționist radical;
- controversa individualism empirist vs. holism moderat *este de tip contradicție*. Ca atare, neutralizarea ei se poate realiza prin actualizarea contradictorie riguroasă a individualismului empirist și potențializarea corespunzătoare contradictorie riguroasă a holismului moderat, sau invers;
- controversa individualism apriorist vs. holism radical *este de tip contrarietate*. Ca atare, neutralizarea ei se poate realiza prin identificarea (găsirea) unei abordări metodologice terțe care să aibă calitatea paradoxală de a uni în același corpus conceptual, neamestecate și nedespărțite, abordările individualismul apriorist și holismul radical.

Pasul următor al analizei noastre își propune să analizeze tentativele de neutralizare a controverselor metodologice (generale) individualism-holism așa cum apar ele în literatura de profil relevantă, punând accentul pe evaluarea lor din prisma criteriilor metodologice prezentate în această secțiune (pe care o încheiem aici).

Bibliografie

Alicică, Paul Dragoș, 'Limitele teoriei economice și redefinirea frontierelor disciplinare. Convergența disciplinară și analiza instituțională', București, Editura Politeia-SNSPA, 2002.

Aristotel, 'Politica', București, Editura IRI, 2001.

Arrow, Kenneth J., *Methodological Individualism and Social Knowledge*, 'The

American Economic Review', vol.84, nr.2, 1994, p.1-9.

Axelrod, R., 'The Complexity of Cooperation. Agent-Based Models of Competition and Cooperation', Princeton, Princeton University Press, 1997.

Baron, J.N. și Hannan, M.T., *The Impact of Economics on Contemporary Sociology*, 'Journal of Economic Literature

- ture', vol.32, nr.3, 1994, p.1111-1146.
- Becker, Gary, 'The Economic Approach to Human Behavior', Chicago, University of Chicago Press, 1976.
- Blaug, Mark, 'The Methodology of Economics: Or How Economists Explain', Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Blaug, Mark, 'The Methodology of Economics: Or How Economists Explain', Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Boland, Lawrence, 'The Foundations of Economic Method', London, George Allen and Unwin, 1979.
- Boudon, Raymond, 'Texte sociologice alese', Humanitas, București, 1990.
- Bowles, Samuel și Gintis, Herbert, 'Schooling in Capitalist America', New York, Basic Books, 1975.
- Broché, Serban și Munteanu, Costea, *Ethical Mastery of Innovative Technologies*, 'Romanian Journal of Economic Forecasting', Year VII, vol.3, 2006, p.26-38.
- Cohen, G. A., 'Karl Marx's Theory of History', Oxford, Clarendon Press, 1978.
- Coughlin, Richard M. (ed.), 'Morality, Rationality and Efficiency', Sharpe M Inc., 1994.
- Cournot, Augustin, 'Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth', Nathaniel T. Bacon (trans), New York, Macmillan, 1838/1927.
- Dancy, J. și Sosa, E., 'A Companion to Epistemology', Oxford, Blackwell, 1992.
- Dawe, Alan, *Theories of Social Action*, Bottomore, T. și Nisbet, R. (ed.), 'A History of Sociological Analysis', London, Heinemann, 1978.
- Duesenberry, James, Comment on "An Economic Analysis of Fertility", 'Demographic and Economic Change in Developed Countries', edited by the Universities – National Bureau Committee for Economic Research, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1960.
- Durkheim, É, 'Les règles de la méthode sociologique', Paris, Alcan, 1919.
- Etzioni, A., 'The Moral Dimension: Toward a New Economics', New York, Free Press, 1988.
- Granovetter, Mark, *Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness*, 'The American Journal of Sociology', vol. 91, nr.3, 1985, p.481-510.
- Hayek, F. A., *Economics and Knowledge* reprinted in 'Individualism and the Economic Order', Chicago, University of Chicago Press, 1937, p.119-147.
- Hayek, F. A. von, *Scientism and the Study of Society*, 'Economica', nr.10, vol.37, 1943, pp. 34-63.
- Hayek, F. A. von, *The Use of Knowledge in Society*, reprinted in 'Individualism and the Economic Order', Chicago, University of Chicago Press, 1945, p.77-91.
- Hayek, F.A von, *Scientism and the Study of Society*, 'Economica', nr.9, vol.35, 1942, pp.267-291.
- Hirschman, Albert, *Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive or Feeble?*, 'Journal of Economic Literature', vol.20, nr.4, 1982, p.1463-1484.
- Hoover, Kevin D., 'Causality in Macroeconomics', Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Janssen, Maarten, 'Microfoundations. A Critical Inquiry', London, Routledge, 1993.

- Keynes, John Maynard, 'The General Theory of Money, Interest and Prices', London, Macmillan, 1936.
- Kim, Jaegwon, 'Supervenience and Mind', Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- Kincaid, H., 'Individualism and the Unity of Science', Lanham, Rowman & Littlefield, 1997.
- Kirman, A. P., *Whom or What Does the Representative Agent Represent?*, 'Journal of Economic Perspectives', vol.6, nr.2, 1992, p.117-136.
- Lachmann, Ludwig M., 'Capital, Expectations, and the Market Process', Kansas City, Sheed Andrews and McMeel, Inc., 1977.
- Levy, David M., *The Impossibility of a Complete Methodological Individualist: Reduction When Knowledge Is Imperfect*, 'Economics and Philosophy', vol.1, nr.1, 1985, p.101-108.
- Liebenstein, Harvey, 'Beyond Economic Man', Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1976.
- Lucas, Robert E. Jr., 'Models of Business Cycles', Oxford, Blackwell, 1987.
- Lupasco, Stéphane, 'Psychisme et sociologie', Paris, Casterman, 1978.
- Lupasco, Stéphane, 'Logica dinamică a contradictoriului', București, Ed. Politică, 1982.
- Marx, Karl, 'Capitalul', vol.1, Marx, K. și Engels, F., 'Opere', vol. 23, București, Ed. Politică, 1966.
- Marx, Karl, 'Bazele criticii economicii politice', vol.II, București, Ed. Politică, 1974.
- Miroiu, Adrian, 'Fundamentele politicii', vol.1, Iași, Ed. Polirom, 2006.
- Mises, Ludwig von, 'Human Action. A Treatise on Economics', Fourth Revised Edition, San Francisco, Fox & Wilkes, 1996.
- Nisbet, Robert, 'The Sociological Tradition', New York, Basic Books, 1966.
- North, D. și Thomas, R., 'The Rise of the Western World', Cambridge, Cambridge University Press, 1973.
- Oakeshott, Michael, *The Masses in Representative Democracy*, 'Rationalism in Politics', Indianapolis, Liberty Press, 1991.
- Parsons, Talcott, 'The Structure of Social Action', New York, Macmillan Press, 1937.
- Pheby, John, 'Methodology and Economics. A Critical Introduction', Houndmills, Macmillan Press, 1988.
- Phelps Brown, Ernest Henry, 'The Inequality of Pay', Berkeley, University of California Press, 1977.
- Piore, Michael, *Notes for a Theory of Labor Market Stratification*, Edwards, R.; Reich, M. și Gordon, D. (ed.), 'Labor Market Segmentation', Lexington, Mass., Heath, 1975, p.125-150.
- Polanyi, K.; Arensberg, C. și Pearson, H., 'Trade and Market in the Early Empires', New York, Free Press, 1957.
- Polanyi, Karl, 'The Great Transformation', New York, Holt & Rinehart, 1994.
- Popkin, Samuel, 'The Rational Peasant', Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1979.
- Popper, Karl, *The Poverty of Historicism (III)*, 'Economica', nr.12, vol.46, 1945, p.69-89.
- Popper, Karl, 'Societatea deschisă și dușmanii ei. II. Epoca marilor profetii, Hegel și Marx', București, Ed. Humanitas, 1993.
- Rawls, J., 'A Theory of Justice', Oxford, Oxford University Press, 1971.
- Rosenberg, Alexander, 'The Structure of Biology', Cambridge, Cambridge

- University Press, 1985.
- Schneider, Harold, 'Economic Man: The Anthropology of Economics', New York, Free Press, 1974.
- Schumpeter, J., *On the Concept of Social Value*, 'The Quaterly Journal of Economics', vol.23, nr.2, 1909, p.213-232.
- Scott, James; 'The Moral Economy of the Peasant', New Haven, Conn., Yale University Press, 1976.
- Smith, Adam, 'The Wealthy of Nations', Skinner, Andrew (ed.), Baltimore, Penguin, 1979 (1776).
- Spiegel, H.W., 'The Growth of Economic Thought', Durham, North Carolina, Duke Union Press, 1983.
- Spiridon, Marius, 'Ciclul în teoria economică modernă', Teză de doctorat, București, Academia de Studii Economice, 2005.
- Stalnaker, R., 'Varieties of Supervenience', *Noûs*, vol.10, 1996, p.221-241.
- Taylor, Ch., *Philosophy and the Human Sciences*, 'Philosophical Papers', nr. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- Thompson, E.P., *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*, 'Past and Present', vol. 50 (February), 1971, p.76-136.
- Weidner, Richard și Sells, Robert L., 'Elementary Classical Physics', Vol. I, Boston, Allyn and Bacon, 1973.
- Weintraub, Roy, 'Microfoundations: The Compatibility of Microeconomics and Macroeconomics', Cambridge, Cambridge University Press, 1979.
- Williamson, Oliver, 'Markets and Hierarchies', New York, Free Press, 1975.
- Wrong, Dennis, *The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology*, 'American Sociological Review', vol.26, nr.2, 1961, p.183-193.
-